

कक्षा आठमा अध्ययनरत लिम्बूमातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली
सिक्ता पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषाशिक्षा
विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको
नेपा.शि. ५९८ को प्रयोजनार्थ
तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता

पद्मा धिताल

क्याम्पस रोल नं. : २७६ (२०६५/६६)

परीक्षा क्रमाङ्क : २१४०२३६/०६७

त्रि.वि.दर्ता नं. : ६-१-१०-१९२-२०००

नेपाली भाषाशिक्षा विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर, मोरङ

२०६९/२०१२

शोधनिर्देशकको सिफारीस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषाशिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत “कक्षा आठमा अध्ययनरत लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली सिक्ता पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण” शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी पद्मा धितालले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । कडा मिहिनेत र लगनशीलताका साथ तयार पारिएको यस शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट रहेको छु । अतः यस शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९ असोज

शोधनिर्देशक

मेघनारायण श्रेष्ठ

उपप्राध्यापक

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङ

नेपाली भाषाशिक्षा विभाग

कृतज्ञता

शोधकार्य आफैँमा गहन र जटिल विषय हो । शोधकार्य पूरा गर्नका लागि कठोर परिश्रम तथा धैर्यको आवश्यकता पर्ने कुराको यथार्थ अनुभव यस अनुसन्धानका क्रममा भएको छ । यसै सिलसिलामा “कक्षा आठमा अध्ययनरत लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण” शीर्षक चयन गरी यो शोधपत्र तयार पारिएको हो । व्यक्तिगत अनेकौँ व्यस्तताका बावजूद पनि आफ्नो अमूल्य समय दिई शोधपत्रको प्रारम्भदेखि हालसम्म उत्साहबद्धक प्रेरणा, कुशल निर्देशन तथा महत्पूर्ण सुझाव दिनुहुने श्रद्धेय गुरु श्री मेघनारायण श्रेष्ठप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । यस शोधकार्यलाई अगाडि बढाउने क्रममा विशेष प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख श्रद्धेय गुरु श्री अमृतप्रसाद आचार्य, श्री प्रेमप्रसाद भट्टराई, दीपक न्यौपाने र गेहेन्द्र खनालप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । मेरो अध्ययनको लागि सदा सहयोग गर्नुहुने मेरा पूजनीय मातापिताप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

मेरो अध्ययन कार्यको हरेक क्षणमा आवश्यक सहयोग तथा प्रोत्साहन प्रदान गरी आजको अवस्थामा पुऱ्याउनुहुने मेरा श्रीमान् श्री रुपनारायण घिमिरे विशेष प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने परम आदरणीय दाजु दीपक धिताल दिदी गीता, सीता बहिनी प्रमिला प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यस शोधकार्यको सामग्री सङ्कलनको क्रममा ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका सम्बन्धित क्षेत्रमा पुऱ्याई लिम्बू भाषाका बारेमा महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्ने दाजुहरू मङ्गलसिं सावा, मोहनचन्द्र सावालाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । थप सामग्री उपलब्ध गराउनुहुने साथी सीता बुढाथोकी, ज्योतिकुमार पौडेल र भक्तबहादुर खड्काप्रति विनम्रता पूर्वक आभार प्रकट गर्दै पुनः यस्तै सहयोगको अपेक्षा गर्दछु ।

शोध अध्ययनको क्रममा आवश्यक सहयोग गर्नु हुने मेरा सहपाठी साथीहरू इन्दिरा राई, दिलु पोम्, रेनु ओली, लक्ष्मी काफ्ले र नरमाया मोक्तानलाई हार्दिक धन्यवाद दिनु कर्तव्य ठानेको छु ।

शोधपत्रको निर्माणको निम्ति कम्प्युटर टाइप र सेटिङ्ग गरिदिने टिना कम्प्युटर सेन्टरका भाइ यज्ञमणि निरौलालाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यस कार्यमा सहयोग गर्नु हुने सम्बन्धित क्षेत्रका प्र.अ., गुरुवर्ग, विद्यार्थी, मित्रजन र शुभेच्छुकप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

पद्मा धिताल

विषयसूची

पृष्ठ

अध्याय - एक

शोध परिचय

१.१. शोध शीर्षक	१
१.२. शोधप्रयोजन	१
१.३. समस्या कथन	१
१.४. अध्ययनको उद्देश्य	१
१.५. पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६. अध्ययनको औचित्य	६
१.७. अध्ययनको क्षेत्र र सीमा	८
१.८. अध्ययन विधि	८
१.८.१ सामग्री निर्माण	८
१.८.२ द्वितीयक स्रोत	९
१.९. शोधपत्रको रूपरेखा	९

अध्याय - दुई

त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक अवधारणा र पदसङ्गतिगत त्रुटि

२.१ त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय	१०
२.२ त्रुटिविश्लेषणको महत्त्व र उपयोगिता	११
२.३ त्रुटिको वर्गीकरण	१२
२.३.१ विकासशीलता	१३
२.३.१.१ अव्यवस्थित त्रुटि	१३
२.३.१.२ व्यवस्थित त्रुटि	१३
२.३.१.३ उत्तरव्यवस्थित त्रुटि	१३
२.३.२ भाषाकोटिका आधारमा	१३
२.३.२.१ उच्चारणगत त्रुटि	१३
२.३.२.२ वर्णविन्यासगत त्रुटि	१४
२.३.२.३ रूपरचनागत त्रुटि	१५

२.३.२.४ पदावलीगत त्रुटि	१५
२.३.२.५ वाक्यरचनागत त्रुटि	१५
२.३.२.६ अर्थगत त्रुटि	१६
२.३.२.७ सङ्कथनात्मक त्रुटि	१६
२.३.३ स्रोतका आधारमा	१६
२.३.३.१ भाषान्तरिक त्रुटि	१६
२.३.३.२ अन्तरभाषिक त्रुटि	१७
२.३.४ गम्भीरताको आधारमा	१७
२.३.४.१ अर्थघातक त्रुटि	१७
२.३.४.२ अर्थअघातक त्रुटि	१८
२.३.५ व्यापकताको आधारमा	१८
२.३.५.१ अंशगत त्रुटि	१८
२.३.५.२ समग्रगत त्रुटि	१८
२.३.६ स्वरूपगत आधार	१८
२.३.६.१ लोपगत	१८
२.३.६.२ थपोटगत	१९
२.३.६.३ विपर्ययगत	१९
२.३.७ औचित्य र अनौचित्यको आधार	१९
२.४ त्रुटिविश्लेषण पद्धति र प्रक्रिया	१९
२.४.१ पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति	१९
२.४.२ पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति	२०
२.५ पदसङ्गतिगत परिचय	२०
२.५.१ पदसङ्गतिगत त्रुटि	२२
२.५.१.१ लिङ्गगत त्रुटि	२३
२.५.१.२ वचनसङ्गतिगत त्रुटि	२३
२.५.१.३ पुरुषसङ्गतिगत त्रुटि	२४
२.५.१.४ आदरसङ्गतिगत त्रुटि	२४

अध्याय - तीन

लिम्बू भाषाको सङ्क्षिप्त परिचय

३.१ लिम्बू भाषाको परिचय	२७
३.२ किरांत धर्म	३३
३.३ लिपि, भाषा र साहित्य	३४
३.४ पेशा	३४
३.५ नारीको स्थान, पोशाक र थर	३४
३.६ धाननाच	३४
३.७ लिम्बूभाषा र भाषिका	३५

अध्याय - चार

पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको वर्गीकरण/तालिकीकरण तथा विश्लेषण र त्रुटि गर्नका कारणहरू

४.१ परिचय	३८
४.२ लिङ्गसङ्गतिगत त्रुटिहरू	३९
४.२.१ त्रुटिपहिचान	४०
४.२.२ लिङ्गसङ्गतिमा त्रुटि हुने कारण	४२
४.३ वचनसङ्गतिगत त्रुटिहरू	४४
४.३.१ वचनसङ्गतिगत त्रुटिहरूको पहिचान	४४
४.३.२ वचनसङ्गतिगत त्रुटिका कारणहरू	४६
४.४ पुरुषसङ्गतिगत त्रुटिहरू	४७
४.४.१ पुरुषसङ्गतिगत त्रुटिहरूको पहिचान	४८
४.४.२ पुरुषसङ्गतिगत त्रुटिका कारणहरू	५०
४.५ आदरसङ्गतिगत त्रुटिहरू	५१
४.५.१ आदरसङ्गतिका त्रुटिहरूको पहिचान	५२
४.५.२ आदरसङ्गतिका त्रुटिका कारणहरू	५३

अध्याय : पाँच

निष्कर्ष तथा सुझावहरू

५.१ निष्कर्षहरू	५६
५.२ सुझावहरू	५७
५.३ शैक्षणिक प्रयोजन	६०
५.४ थप अध्ययनको आवश्यकता	६०

तालिका सूची

तालिका सं. १	आदरसङ्गतिगत त्रुटि	२५
तालिका सं. २	नेपाली भाषाका शुद्ध वाक्यहरू	४०
तालिका सं. ३	त्रुटियुक्त र शुद्ध वाक्यहरू	४१
तालिका सं. ४	लिङ्गसङ्गतिगत विवरण	४१
तालिका सं. ५	लिङ्गगत तुलना	४२
तालिका सं. ६	वचनसङ्गतिगत त्रुटियुक्त वाक्य	४५
तालिका सं. ७	वचनसङ्गतिगत विवरण	४५
तालिका सं. ८	लिम्बू र नेपाली भाषाको तुलनात्मक वाक्यहरू	४७
तालिका सं. ९	नेपाली भाषाका शुद्ध पुरुषसङ्गतिगत वाक्यहरू	४८
तालिका सं. १०	लिम्बूभाषीका त्रुटियुक्त वाक्यहरू	४९
तालिका सं. ११	पुरुषसङ्गतिगत विवरण	५०
तालिका सं. १२	लिम्बू र नेपाली भाषाको तुलना	५१
तालिका सं. १३	आदरसङ्गतिगत विवरण	५३

अध्याय - एक

शोध परिचय

१.१. शोध शीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक कक्षा आठमा अध्ययनरत लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीले स्तरीय नेपाली सिक्ता पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण रहेको छ ।

१.२. शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह, एम.एड. दोस्रो वर्षको पाठ्यांश नेपा.शि.५९८ को उद्देश्य पूरा गर्ने प्रयोजनका निमित्त रहेको छ ।

१.३. समस्या कथन

प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा ८ मा अध्ययनरत लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटि सम्बन्धी निम्न समस्याहरूमा केन्द्रित रहेको छ :

- क) “कक्षा आठमा अध्ययनरत लिम्बूमातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्ता पदसङ्गतिमा के कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् ?
- ख) उक्त त्रुटिहरू हुनाका कारणहरू के के हुन् ?
- ग) ती त्रुटिहरूको पहिचान, वर्णन र विश्लेषण कसरी गर्न सकिन्छ ?
- घ) ती त्रुटिहरूको निराकरणका लागि के कस्ता उपायहरू अपनाउन सकिन्छ ?

१.४. अध्ययनको उद्देश्य

उद्देश्यविहीन कार्यको निश्चित गन्तव्य हुन्न भन्ने सत्यतालाई आत्मसात् गरी यस शोधकार्यका निम्न उद्देश्यहरू तय गरिएका छन् :

- क) कक्षा आठका लिम्बूमातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्ता पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको पहिचान गर्नु,
- ख) उक्त त्रुटि हुनाका कारणहरू पत्ता लगाउनु,

ग) उक्त त्रुटिहरूको पहिचान, वर्णन र विश्लेषण गर्नु,

घ) ती त्रुटिहरूका निराकरणका निमित्त उपायहरू पत्ता लगाइ सुझावहरू प्रस्तुत गर्नु ।

१.५. पूर्वकार्यको समीक्षा

कुनैपनि उद्देश्य प्राप्तिका लागि कार्य गर्दा त्यस कार्यसम्बन्धी पूर्वकार्यहरू भएका छन् वा छैनन् यदि भएका भए के, कस्ता, कसरी र किन गरिएका थिए सो सम्बन्धी लेखाजोखा गरिनु वाञ्छनीय हुन्छ । त्यसमा पनि कुनै समस्या र विषयका बारेको अनुसन्धान कार्यमा पूर्वकार्यको समीक्षा गरिनु अनिवार्य नै हुन्छ । विगतको अध्ययनले वर्तमानको अध्ययनलाई मार्ग निर्देशन, गतिमान र सीमाप्रदान गर्दै आधारशिला समेत प्रदान गर्ने भएकाले यसलाई अनिवार्य ठानिन्छ । यसै कारणले यस अध्ययनलाई पनि उपलब्धिमुलक बनाउन केही पूर्वकार्यहरूको संक्षेपमा समीक्षा गरिएको छ :

त्रिपाठी (२०३७) द्वारा “मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पद्मकन्या क्याम्पसका छात्राहरूको नेपाली व्याकरणसम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण’ भन्ने शीर्षकमा एक अध्ययन रहेको छ । यस अध्ययनमा उच्च तहमा अध्ययनरत छात्राहरूको व्याकरणसम्बन्धी त्रुटिहरूको पहिचान गरी शुद्धता प्रदानमा सहयोग गर्ने, हटाउने र सुधार गर्नका लागि सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । एकसय छात्राहरूलाई नमुनाका रूपमा लिएर विभिन्न समूहमा विभक्त गरी उत्तरपुस्तिका परीक्षणद्वारा आएका नतिजाहरूको विश्लेषणको आधारमा क्रियापद, वर्णविन्यास, वाच्य र सङ्गतिगत त्रुटिहरूको अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनमा नेपाली भाषालाई पहिलो र दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्ता गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गरिएको भएतापनि विशिष्टीकृत रूपमा नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्ता हुने खास मातृभाषीहरूले गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन यहाँ हुन सकेको छैन, तर यसबाट त्रुटिविश्लेषणको भावी गोरेटो फराकिलो बनाउने कार्यको थालनी भएकाले यस अध्ययनलाई महत्त्वपूर्ण मान्नुपर्दछ ।

अधिकारी (२०४०), ले पहिलो र दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने विद्यार्थीहरूका वाक्यगठनमा पाइने त्रुटिहरू नामक दुई लघु अध्ययन गरेका छन् । यी दुवै अध्ययनहरू काठमाडौंमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तहमा पढ्ने विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त सामग्रीको आधारमा वाक्यगठन अन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर र वाच्यसम्बन्धी पक्षहरूको त्रुटि पहिचान

गरी वर्णन विश्लेषण गरिएको छ । यो अध्ययन पहिलो र दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने विद्यार्थीहरूको तुलनात्मक अध्ययनमा आधारित छ । स्वतन्त्र उत्पादनात्मक, नियन्त्रित उत्पादनात्मक र पहिचानात्मक गरी तीन प्रकारका प्रश्नहरूको उपयोग गरी सामग्री सङ्कलन गरेर निष्कर्ष निकालिएको सो अध्ययनमा नेवारी मातृभाषा भएका विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्ता वाक्यगठनमा सबैभन्दा बढी त्रुटि वाच्यमा र सबैभन्दा कम त्रुटि आदरमा रहेको देखाइएको छ । यस्तै वर्णविन्याससम्बन्धी अध्ययनमा श/ष/स,ब/व,य/ए, चन्द्रबिन्दु/शिरबिन्दु तथा ह्रस्वदीर्घसम्बन्धी हुने त्रुटिहरू र तिनका प्रकृतिहरू दिइएका छन् । उक्त अध्ययनका निष्कर्षहरू सामाजिक तथा प्रायोगिक भाषाविज्ञान (२०६२) मा समेत उल्लिखित छन् । उक्त अध्ययनहरू त्रुटि विश्लेषणमा महत्त्वपूर्ण हुनका साथै यस अध्ययनका लागि पनि सहयोगी हुने देखिन्छ ।

लम्साल (२०४०) द्वारा “निम्नमाध्यमिक तह पूरा गरेका आवासीय र साधारण विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको नेपाली वाक्यगठनसम्बन्धी त्रुटिपक्षको तुलनात्मक अध्ययन” नामक लघु अनुसन्धान गरिएको पाइन्छ । यस अध्ययनको मूल उद्देश्य, दुवै खाले विद्यालयमा अध्ययनरत माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिक्ता गर्ने वाक्यगठन सम्बन्धी त्रुटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु रहेको छ । यस अध्ययनमा दुई आवासीय र दुई साधारण माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूले लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, वाच्य र पदमेल सम्बन्धी गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गरिएको छ । यो अध्ययन मुख्यतः वाक्यगठनको सीमामा आवद्ध रहेको छ । यस अध्ययनको निष्कर्षमा साधारणको तुलनामा आवासीय माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको त्रुटि अधिक देखाइएको छ । यस अध्ययनले दुवैथरी विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूका के, कति र कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् भन्ने कुराको पहिचान गरिएको भए तापनि वाक्यगठन बाहेक अन्य पक्षका त्रुटिहरूको उल्लेख भएको भने पाइदैन । यो अध्ययन केवल दुईखाले विद्यालयको वातावरणमा अध्ययनरत सिकारुहरूको तुलनात्मक अध्ययन मात्र भएकोले यसले भिन्न मातृभाषी विद्यार्थीहरूले सिक्ता गर्ने त्रुटिहरूलाई समेट्न सकेको छैन । विद्यार्थीबाट हुने विविध क्षेत्र र प्रकृतिका त्रुटिहरूको पहिचान र तुलनामा यस अध्ययनले योगदान गरेको भए तापनि पदसङ्गतिगत क्षेत्रका त्रुटिहरूको सुक्ष्म विश्लेषण भने गरिएको छैन ।

अधिकारी (२०४०), द्वारा “प्रवीणता प्रमाणपत्र तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको लेखन अभिव्यक्तिसम्बन्धी त्रुटि विश्लेषण” नामक अध्ययन गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा १०० जना प्रतिनिधि विद्यार्थीहरूलाई परीक्षा पुनः परीक्षा लिई त्रुटिहरूको विश्लेषण गरेकी छिन् । उक्त परीक्षणमा वाक्यगठन, विभक्ति, प्रत्यय प्रयोग, कर्ता संयोजक, शुद्ध लेख्य चिह्न आदि १२ विषयहरूमा हुने त्रुटिहरूको विश्लेषण गरिएको छ । यसमा कुन पक्षमा कतिले त्रुटि गरे भन्ने कुरा नकेलाई त्रुटिहरूको विश्लेषण मात्र गरिएको छ ।

शर्मा(२०४२), द्वारा “माध्यमिक तहका अवधीभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यहरूको लेखनमा गर्ने पदसङ्गतिसम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन” नामक लघु अनुसन्धान प्रस्तुत गरिएको छ । अवधी भाषाका माध्यमिक विद्यालय तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूका वाक्यलेखनमा पदसङ्गतिसम्बन्धी त्रुटिहरू केलाउनु नै यस अनुसन्धानको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यस अध्ययनका क्रममा अवधी भाषा बोल्ने क्षेत्रका विद्यार्थीहरू समावेश गरिएको छ, जसमा बाँके र बर्दिया जिल्लाका क्रमशः ३ र ४ ओटा विद्यालयहरूलाई समावेश गरी प्रत्येक विद्यालयका १०/१० जना विद्यार्थीहरूलाई प्रतिनिधिका रूपमा लिइएको छ । यसमा उद्देश्य-विधेयसम्बन्धी, पुरुष, आदर, विशेष्य, विशेषण, कर्ता-क्रियासम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण गरिएको छ । यसको निष्कर्षमा उक्त भाषा भाषिका विद्यार्थीहरूका प्रशस्तै त्रुटिहरू देखाइएको छ । उक्त अध्ययनले पनि दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ता नेपाली वाक्यहरूको लेखनमा हुने त्रुटिका बारेमा थप जानकारी प्रदान गरी त्रुटिविश्लेषणमा सहयोगी हुने देखिन्छ ।

के.सी. (२०५५) द्वारा “सुर्खेत जिल्लाका कक्षा पाँच उत्तीर्ण मगरजाति विद्यार्थीहरूमा पाइने त्रुटिहरूको विश्लेषण” नामक अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनमा कविताको सस्वरपठन, शब्दोच्चारण, वाक्यगठन र वर्णविन्यासमा मगरजाति विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरू पत्ता लगाउनु, तुलनात्मक अध्ययन र विश्लेषण गरी उक्त त्रुटिहरू निराकरणका लागि सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । सुर्खेत जिल्लाका तीनओटा विद्यालयहरूबाट २०/२० जना विद्यार्थीहरूलाई नमुना छनोट गरी उपर्युक्त क्षेत्रका त्रुटिहरू टेपरेकर्डमा सङ्कलन गरी विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनले विमातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली सिक्ता हुने त्रुटिहरूको विश्लेषण गर्ने प्रयास गरेको भए तापनि त्यो केवल उच्चारणसम्बन्धी त्रुटिहरूको मात्र विश्लेषणमा सीमित हुन पुगेको छ । यसले पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको विश्लेषणलाई समेट्न सकेको देखिन्छ ।

ढकल (२०५५) द्वारा “कक्षा ९ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वाक्यगठनसम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनमा व्याकरणात्मक कोटिहरूका आधारमा वाक्यगठन सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ ।

लिम्बू (२०६१), द्वारा “कक्षा पाँचमा अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्ता पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण” शीर्षकमा अध्ययन गरिएको छ । यस क्षेत्रीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरी भ्नापा जिल्लाका बीसओटा विद्यालयमा कक्षा पाँचमा अध्ययनरत प्रत्येक विद्यालयका १०/१० जना विद्यार्थीहरूको नमुना छनोट गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । उक्त विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली सिक्ता पदसङ्गतिगत कर्ता र क्रिया बीच, नाम र सर्वनाम बीच, विशेष्य र विशेषण बीचमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गरिएको छ । लिम्बू भाषामा चार प्रकारका लिङ्ग व्यवस्था रहने र तीनओटा वचन व्यवस्था रहने हुनाले लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली सिक्ता लिङ्ग सङ्गति र वचन सङ्गतिमा बढी त्रुटि हुन्छन् भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

भट्ट (२०६२) द्वारा “कक्षा पाँचमा अध्ययनरत दार्चुलेली भाषिका हुने विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्ता गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन” गरेका छन् । दार्चुलेली भाषिका हुने विद्यार्थीहरूले मानक नेपाली सिक्ता गर्ने उच्चारणगत त्रुटिक्षेत्र पहिल्याउने उक्त त्रुटिहरूको वर्णन विश्लेषण गर्ने, त्रुटिहरूको तालिकीकरण गरी प्रतिशत निर्धारण गर्ने चारओटा विद्यालयका कक्षा ५ मा अध्ययनरत १०/१० जना विद्यार्थीहरू प्रतिनिधिका रूपमा छनोट गरी तिनीहरूबाट प्राप्त लिखित सामग्री र केही स्वतन्त्र मौखिक अभिव्यक्तिलाई टेपरेकर्डरमा रेकर्ड गरी प्राप्त शब्दहरूको विश्लेषण यसमा गरिएको छ । उक्त अध्ययनका घोषत्व, प्राणत्व, भाषिकागत, अनुनासिकता, संयुक्त शब्दसम्बन्धी उच्चारणगत त्रुटिहरूको वर्गीकरण, तालिकीकरण र विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त अध्ययनले त्रुटि विश्लेषणमा उच्चारणसम्बन्धी त्रुटिको अध्ययन गरेको हुनाले अध्ययन अझ महत्त्वपूर्ण बनेको छ । तुलनात्मक रूपमा हेर्दा उच्चारणगत त्रुटिको अध्ययन कम भएको छ ।

गेलाल (२०६७) द्वारा “सुनसरेली थारू भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण” शीर्षकको शोधपत्रमा सुनसरी जिल्लामा बसोबास गर्ने थारू जातिले बोल्ने थारूभाषाका रूपायनिक कोटिहरूलाई नेपाली भाषाका रूपायनिक कोटिका आधारमा सुनसरेली थारू भाषिका र नेपाली भाषामा पाइने समानता र भिन्नताको खोजी गर्दै सुनसरेली थारू भाषीलाई दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ता आइपर्ने कठिनाइहरूको खोजी गर्नु यो अध्ययनको उद्देश्य केन्द्रित रहेको छ । विकारी वर्ग अन्तर्गत रूप चल्ने नाम,

सर्वनाम, विशेषण र क्रियाको रूपायन प्रस्तुत गरिएको छ । यी दुवै भाषामा नामको लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा सर्वनामको वचन, पुरुष, कारक र आदरका आधारमा र विशेषणको लिङ्ग, वचन, कारक र आदर जस्ता रूपायनिक कोटिहरूका आधारमा रूपायन गरिएको छ । त्यसै गरी क्रियाको पनि लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयता जस्ता रूपायनिक कोटिहरूका आधारमा रूपायन गरी प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनले व्याकरणका सम्पूर्ण क्षेत्रलाई हेर्न नसके पनि रूपायनिक कोटिहरूलाई भने राम्ररी केलाएको छ ।

निष्कर्षमा, पूर्व अध्ययनहरूको समीक्षा गर्दा हालसम्म त्रुटिविश्लेषणसम्बन्धी प्रशस्त अध्ययन अनुसन्धानहरू भएका शोधपत्रहरू भेटिन्छन् । केही शोधपत्रहरू हाल अप्राप्य रहे तापनि पाठ्यपुस्तकका रूपमा भने केही ग्रन्थहरू प्राप्य छन् । खास गरेर अन्य मातृभाषीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्ता विभिन्न क्षेत्रमा हुने त्रुटिहरूको अध्ययन, विश्लेषण धेरै भएको भए तापनि लिम्बू मातृभाषीहरूले गर्ने पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको अध्ययन विश्लेषण भएको पाइदैन । यसर्थ यो अध्ययन गर्नु नितान्त आवश्यक भएकाले प्रस्तुत शोधकार्य गरिएको हो ।

१.६. अध्ययनको औचित्य

भाषा सिक्ने क्रममा पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूका विभिन्न कारण हुन सक्छन् । विशेष गरेर मातृभाषाको अनुभवको प्रभावलाई प्रमुख रूपमा लिन सकिन्छ । नेपालमा धेरै परिवारका धेरै भाषाहरू मातृभाषाका रूपमा बोलिन्छन् । नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्ने र सिकाउने परिस्थिति विद्यमान छ । विशेषतः भाषिकागत भिन्नताका कारणले सिर्जित त्रुटिहरू भन्दा भाषिक परिवारको भिन्नताको कारणले हुने त्रुटिहरू गम्भीर र प्रभावशाली रहेको पाइन्छ । नेपालीमा बोलिने भाषा परिवारहरूमध्ये भारोपेली परिवारको भाषा र भोटबर्मेली परिवारका भाषाहरूबीचको सम्बन्धलाई प्रमुख रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ, किनभने भोटबर्मेली परिवारको मातृभाषा भएको जनसङ्ख्या ठूलो रहेको छ र त्यस मातृभाषीहरूले राष्ट्रभाषा, सरकारी भाषा, शिक्षाको माध्यमको भाषा, सञ्चार र सम्पर्क भाषाको रूपमा भारोपेली परिवारको नेपाली भाषा सिक्नै पर्ने वाध्यात्मक परिस्थिति विद्यमान रहेको छ । यसरी नेपाली भाषा शिक्षणको सन्दर्भमा हेर्दा भिन्न परिवार अर्थात् भोटबर्मेली परिवार भित्रको भाषा लिम्बू भाषाको सन्दर्भलाई उल्लेखनीय भाषाको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । लिम्बू भाषाको पनि आफ्नै भाषिक स्वरूप र पदसङ्गतिगत व्यवस्था रहेको हुँदा विशेष गरी नेपालको पूर्व भागमा रहेको लिम्बू समुदायमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्ने सन्दर्भमा यो अध्ययन औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

भाषाको पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूले अभिव्यक्ति दुर्बल, अप्रभावकारी, अशोभनीय, हास्यास्पद तथा भद्दामात्र नभई अर्थमा समेत यसले नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । यस्ता त्रुटिहरूले भाषाको सम्प्रेषणीयता तथा बोध सन्दर्भमा समेत नकारात्मक असर पार्दछ । लिम्बू भाषाको पनि आफ्नै पदसङ्गति नियम तथा भाषाको मौलिक संरचना हुने हुनाले उनीहरूलाई स्तरीय नेपाली बोल्दा वा लेख्दा अपठ्यारो परेको देखिन्छ । त्यसमा पनि पदसङ्गतिगत त्रुटिहरू प्रमुख रूपमा भएको देखिन्छ । जस्तै : काका बजार गयो । (आदरार्थी), दिदी स्कूल गयो । (लिङ्ग) जस्ता त्रुटिहरू प्रशस्त देखिन्छन् । यसकारण यस्ता त्रुटिहरूको पहिचान गरी त्यसको प्रकृति र कारण पत्ता लगाउनु महत्त्वपूर्ण कार्य हुन सक्दछ । यसरी त्रुटिहरूको पहिचान पछि त्यसको निराकरणार्थ स्तरीय नेपाली भाषाशिक्षणमा के, कसरी र कस्ता उपायहरूद्वारा सुधार गर्न सकिन्छ, त्यसतर्फ अनुसन्धान केन्द्रित गर्नु आवश्यक भएकोले पनि यस अध्ययनको औचित्यताको पुष्टि हुन्छ ।

भाषा विचार विनिमयको प्रमुख साधन हो । यसले सामाजिक र सांस्कृतिक मूल्य, मान्यता अनुकूल नवीनता थपी समय र परिवेश अनुसार परिष्कार गर्दै लैजान्छ । एउटा जीवन्त भाषाले सामान्य व्यवहारको क्षेत्रमा मात्र सीमित नभई विविध क्षेत्र ओगट्न पुग्दछ । भाषा विना एक अर्कामा सम्पर्क स्थापना हुनै सक्दैन । भाषाले मानिसको चैतर्फी विकासमा सहयोग गर्दछ । नेपाल बहुभाषी मुलुक हो । यहाँ अनेकौं भाषाहरू जीवित रहन सक्ने जनजातिगत र क्षेत्रीय पृष्ठभूमि छ तर ती भाषाहरूको उचित र स्तरीय अध्ययन, अनुसन्धान भएको देखिँदैन । यसै कुरालाई ध्यानमा राखेर लिम्बू भाषाको अध्ययन नेपाली भाषासँग पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको विश्लेषणका आधारमा गरिएको छ । लिम्बू भाषाको संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि यो अध्ययन आवश्यक देखिन्छ ।

स्तरीय भाषाका निमित्त पदसङ्गतिगत स्वाभाविकताको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । यदि वाक्यमा प्रयुक्त हुने पदहरूको उपयुक्त रूप र क्रममा व्यतिक्रम सिर्जना भए अर्थको अनर्थ पनि लाग्न सक्छ, साथै हास्यास्पद अभिव्यक्ति बन्न पुग्दछ । यसले भाषाको बोध र अभिव्यक्ति क्षमतामा नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्छ । यसले भाषाको लेख्य रूपमा मात्र नभई कथ्य रूपमा समेत प्रभाव पारी भाषिक अराजकताको सिर्जना हुन सक्दछ । भाषाका आधारभूत सीपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ लेखाइमा समेत पदसङ्गतिगत त्रुटिले दुरगामी नकारात्मक असर पार्ने भएकाले भाषा सिकाइ तथा शिक्षणमा पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको अध्ययन विश्लेषण अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

कुनैपनि समस्या निराकरण गर्नका लागि सम्बन्धित समस्याको पहिचान हुनु प्रमुख कुरा हो । कुनै पनि भाषाको वक्ताले लक्ष्य भाषा प्रयोग गर्दा मातृभाषाले के-कस्तो असर पार्छ, त्यसको खोजी गरी लक्षित भाषा सिकाइका कठिनाइहरू पूर्वानुमान गरी पत्ता लगाउनका लागि यस अध्ययनको औचित्य रहेको देखिन्छ ।

१.७. अध्ययनको क्षेत्र र सीमा

यो अध्ययन ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका साँघु, ढुङ्गेसाँघु र खाम्लुङ्ग गा.वि.स.का चारओटा विद्यालयहरू क्रमशः श्री नारायणी उच्च मा.वि., श्री गङ्गा नि.मा.वि, श्री मैवाखोला उच्च मा.वि., श्री पृथ्वी उच्च मा.वि. कक्षा आठमा अध्ययनरत प्रत्येक विद्यालयका ७ छात्रा र ७ छात्र गरी जम्मा १४ जनाका दरले ५६ जना विद्यार्थीहरूलाई नमुना छनोट गरी स्तरीय नेपाली भाषा सिक्ता पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन रहेको छ ।

- क) प्रस्तुत अध्ययनको क्षेत्र ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको मैवाखोला क्षेत्रमा बोलिने लिम्बू भाषिकालाई लिइएको छ ।
- ख) प्रस्तुत अध्ययन कक्षा ८ मा अध्ययनरत लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषाको पदसङ्गतिगत अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ ।
- ग) प्रस्तुत अध्ययन नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाका पदसङ्गतिगत प्रकृतिहरूको तुलनामा मात्र सीमित छ ।
- घ) प्रस्तुत अध्ययन स्तरीय नेपाली भाषा सिक्ता हुने पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको पहिचान, वर्णन, विश्लेषण कारणहरूको पहिचान गरी त्यस्ता त्रुटिहरू निराकरणार्थ उपयुक्त सुझावहरू प्रस्तुत गर्नुमा केन्द्रित रहेको छ । यी बाहेकका कुराहरू प्रस्तुत शोधका सीमा हुनेछन् ।

१.८. अध्ययन विधि

प्रस्तुत शोधकार्य पुरा गर्नका लागि प्राथमिक र द्वितीयक सामग्रीहरूलाई वर्णनात्मक र तुलनात्मक पद्धति अवलम्बन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

१.८.१ सामग्री निर्माण

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि सामग्री सङ्कलनको मुख्य स्रोत ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका मैवाखोला क्षेत्रमा बसोबास गर्ने लिम्बूभाषी मूल वक्ताहरूलाई लिइएको छ । नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा नेपाली भाषामै प्रश्नहरू तयार पारी सम्बन्धित क्षेत्रका

लिम्बू मातृभाषी शिक्षक, विद्यार्थी र बूढापाकाहरूलाई लिम्बू भाषामा उल्था गर्न लगाइएको छ । सो सामग्रीको सत्यापनका लागि सम्बन्धित भाषाका विशेषज्ञहरूबाट रुजु समेत गराइएको छ । यसका अतिरिक्त कतिपय अवस्थामा सम्बन्धित भाषाका पुस्तकहरू र लिम्बू भाषासम्बन्धी शोधपत्र समेतको सहयोग लिइएको छ ।

१.८.२ द्वितीयक स्रोत

प्राथमिक स्रोतबाट सङ्कलित सामग्रीको अध्ययन विश्लेषण गर्न व्यावहारिक विशेषतासम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययन गर्न, नेपाली तथा लिम्बू भाषासम्बन्धी प्रकाशित तथा अप्रकाशित सामग्रीहरूको सहयोग लिदै पुस्तकालयीय विधिको उपयोग गरिएको छ । यस बाहेक सम्बन्धित क्षेत्रका लिम्बू भाषाका विशेषज्ञहरूको सल्लाह तथा सुझावहरूलाई पनि अङ्गीकार गरिएको छ ।

१.९. शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रको रूपरेखा निम्नानुसार रहेको छ :

अध्याय एक - शोधको परिचय

अध्याय दुई - त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक अवधारणा र पदसङ्गतिगत त्रुटि

अध्याय तीन - लिम्बू भाषाको सङ्क्षिप्त परिचय

अध्याय चार - पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको वर्गीकरण/तालिकीकरण तथा विश्लेषण र त्रुटि
गर्नका कारणहरू

अध्याय पाँच - निष्कर्ष तथा सुझावहरू

सन्दर्भग्रन्थ सूची

परिशिष्ट

अध्याय - दुई

त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक अवधारणा र पदसङ्गतिगत त्रुटि

२.१ त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय

भाषा सामाजिक वस्तु हो, मानिसले पैतृक रूपमा नभई आर्जित रूपमा समाजबाटै भाषा प्राप्त गर्दछ (शर्मा र पौडेल २०६७ : १) । कुनैपनि व्यक्ति एकैपटक भाषामा पोख्त हुँदैन । भाषा सिक्ने क्रममा मानिसले अनेकौं त्रुटिहरू गर्दै, सच्याउँदै सिकिरहेको हुन्छ । मानिसको भाषासिकाइ दुई रूपको हुन्छ, पहिलो भाषा वा मातृभाषाको रूपमा र दोस्रो भाषा वा अन्य भाषाको रूपमा । जुनसुकै रूपमा भाषा सिकेको भए तापनि यो सिकाइ त्रुटि निरपेक्ष हुन सक्दैन । पहिलो भाषा मानिसले अनियन्त्रित र स्वतन्त्र वातावरणमा सिक्दछ भने दोस्रो भाषा नियन्त्रित वातावरणमा सिक्दछ । जुनसुकै रूपमा भाषा सिकेको भए तापनि सिकारुहरूले आफूले गरेका त्रुटिहरूबाट आवश्यक सुधार गर्दै भाषा सिक्ने क्रम चलिरहेको हुन्छ (शर्मा र पौडेल २०६७ : ६) ।

भाषा शिक्षणको क्षेत्रमा त्रुटिविश्लेषणको सिद्धान्त नयाँ अवधारणा हो । यस क्षेत्रमा सन् १९७० बाट मात्रै यसले महत्त्व पाउँदै गएको देखिन्छ । विशेषतः यो दोस्रो भाषा वा अन्य भाषाशिक्षण सन्दर्भमा विकसित अवधारणा हो (अधिकारी : २०५९: १२८) ।

यहाँ त्रुटिविश्लेषणका सम्बन्धमा केही विद्वानहरूले दिएका भनाइहरू दिइएको छ :

- त्रुटिविश्लेषण मूलतः दोस्रो वा अन्य भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा विकसित दृष्टिकोण तथा पद्धति हो तापनि त्यसकै समस्थिति र अंशतः केही भिन्न स्थितिमा पनि यसको उपयोग गर्न सकिने (अधिकारी, २०६१: १३९) ।
- भाषा सिकाइका क्रममा विद्यार्थीहरूले के-कस्ता प्रकृतिका त्रुटिहरू के-कारणले गर्दछन् भनी गरिने अध्ययन र विश्लेषण जसले ती त्रुटिहरूको निराकरण गर्न महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्दछ, त्यसलाई त्रुटिविश्लेषण भनिन्छ (ढुङ्गेल र दाहाल, २०५८ : १८८) ।
- डेभिड क्रिष्टलका अनुसार -भाषा शिक्षण र सिकाइमा त्रुटिविश्लेषण एउटा प्रविधि हो जसको माध्यमबाट विदेशी भाषा सिकिरहेको व्यक्तिले गर्ने त्रुटि वा भुलहरूको पहिचान वर्गीकरण तथा व्यवस्थित व्याख्या गरिन्छ (ढुङ्गाना, २०६७:११६) ।

त्रुटिविश्लेषणलाई भाषा शिक्षण-सिकाइका क्रममा प्रायोगिक अध्ययनका रूपमा लिइन्छ, जसले भाषा सिकाइमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । त्रुटिलाई भाषा सिकाइका क्रममा कमजोरी, भूल र असक्षमताको रूपमा नलिई भाषा सिकाइको प्रक्रियामा स्वाभाविक प्रक्रिया मानिन्छ (अधिकारी, २०५६: १४३) । भाषाशिक्षण तथा सिकाइमा देखापरेका समस्याहरूलाई सुल्झाउन सिकारुले गरेका त्रुटिहरूको पहिचान, वर्गीकरण गरी त्यसको कारण पत्ता लगाएर निराकरणार्थ उपायहरू खोजिने हुँदा भाषाशिक्षण सिकाइमा त्रुटिविश्लेषणको स्थान महत्त्वपूर्ण रहेको देखिन्छ । परम्परागत भाषाशिक्षणमा सिकारुले गरेका त्रुटिहरूलाई नकारात्मक रूपमा लिइएको पाइन्छ तर आधुनिक भाषाशिक्षण विद्यार्थी केन्द्रित हुने हुनाले उसका त्रुटिहरूबाट आगामी भाषा सिकाइको अनुमान गर्न सहायक हुने हुनाले त्रुटिविश्लेषण भाषा शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन सहयोगी हुने देखिन्छ ।

२.२ त्रुटिविश्लेषणको महत्त्व र उपयोगिता

त्रुटि विश्लेषणको महत्त्व र उपयोगिता यसको प्रयोग क्षेत्र तथा उपादेयताका आधारमा आँकलन गर्न सकिन्छ । कुनैपनि कुराको उपयोगिता रहेकै कारणले त्यसको महत्त्व पनि रहेको छ भन्न सकिन्छ । महत्त्वहीन कुराको उपयोग नै हुँदैन । यसकारण कुनैपनि कुराको महत्त्व र उपयोगितालाई अन्तर्मिश्रित रूपमा बुझ्न सकिन्छ । त्रुटिविश्लेषणको खास प्रयोग क्षेत्र भाषाशिक्षण सिकाइ हो । यसले भाषा र सिकाइका कठिनाइका तहहरूको पहिचान गर्न, भाषाविषयक खास, खास रोगहरू पत्ता लगाउन, शिक्षण विधि शिक्षण कार्यकलाप र शिक्षण सामग्रीको उपयोग गरेर शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुग्दछ (भण्डारी, २०५४:२) । भाषा शिक्षणलाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाउनमा सहयोग गर्नुका साथै भाषा सिकाइका सार्वभौम समस्या तथा सिकाइ प्रवृत्तिको पहिचान गरी निराकरणात्मक मार्ग पहिल्याउनु त्रुटिविश्लेषणका महत्त्वपूर्ण कार्यहरू हुन् (लामिछाने, २०६६:२२७) । यो प्रायः शिक्षार्थीमुखी हुनु यसको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । त्रुटिविश्लेषणको महत्त्व र उपयोगिता बुँदागत रूपमा निम्नानुसार औँल्याउन सकिन्छ :

क) शिक्षकको शिक्षण प्रविधिमा सुधार गर्न त्रुटिविश्लेषणले मद्दत गर्दछ । विद्यार्थीले गर्ने त्रुटिहरू कतै आफ्नै कारणले भएका त होइनन् ? आफ्नो शिक्षण विधि ठीक छ कि छैन? सो पत्ता लगाई आत्ममूल्याङ्कन गर्न समेत यो सहयोगी हुन्छ ।

- ख) यसबाट भाषा सिकाइका क्रममा शिक्षार्थीको सिकाइको प्रकृति तथा प्रवृत्ति पत्ता लाग्छ ।
- ग) शिक्षण सामग्री र निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- घ) भाषा सिकाइका कठिनाइहरूको पहिचान गर्न ।
- ङ) भाषा सिकाइका क्रममा विद्यार्थीले सिकिसकेको र सिक्न बाँकी कुरा पत्ता लाग्छ ।
- च) मानक भाषा शिक्षणका लागि उपयोगी,
- छ) त्रुटिको अध्ययन पश्चात् शिक्षण तरिकाको छनोट, पाठ्यसामग्रीको तयारी र पाठ्यक्रम निर्माणमा समेत सहयोग पुग्दछ ।
- ज) कुन विधामा कुन-कुन सामग्री र विधिको प्रयोग गर्दा भाषा सिकाइ त्रुटिरहित हुनसक्छ र शिक्षार्थीले दोस्रो भाषा सिक्ता बोझको रूपमा लिदैन् भन्ने जानकारीका लागि पनि त्रुटिविश्लेषण उपयोगी हुने गर्दछ ।
- झ) व्यतिरेकी विश्लेषणको पूर्वानुमानको पुष्टि त्रुटि विश्लेषणले गर्दछ ।
- ञ) निराकरणात्मक शिक्षणका लागि आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्दछ (ढुङ्गाना, २०६७ : ११७) ।

२.३ त्रुटिको वर्गीकरण

भाषा सिकाइमा त्रुटिको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेपछि ती त्रुटिको निराकरण गरी निश्चित विन्दुमा पुग्नका लागि त्रुटिको प्रकृति तथा त्यसको प्रकारका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नु जरूरी हुन्छ (लामिछाने, २०५८ : २२०) । त्रुटिको वर्गीकरण गर्ने सन्दर्भमा एस. पीट. कर्डर (१९६३:२७१) का अनुसार तीन किसिम छन् भनी उल्लेख गरेका छन् भने हेमाङ्गराज अधिकारीले पनि (२०५३ : १११) तीन प्रकारलाई स्वीकार गरेका छन् । ती हुन् :

क) अव्यवस्थित त्रुटि

ख) व्यवस्थित त्रुटि

ग) उत्तर व्यवस्थित त्रुटि

(लामिछाने, २०५८ : २२०)

२.३.१ विकासशीलताको आधारमा

२.३.१.१ अव्यवस्थित त्रुटि

यस प्रकारको त्रुटिलाई प्रारम्भिक त्रुटि भनिन्छ । यस प्रकारको त्रुटिमा सिकारुले गर्ने त्रुटि एकै प्रकारको नभई भिन्नभिन्न प्रकृतिका हुन्छन् । कुनै एक सिकारुले एकपल्ट एक प्रकृतिको त्रुटि गर्दछ र अर्कोपल्ट अर्कै प्रकृतिको त्रुटि गर्दछ भने त्यस्ता त्रुटिहरूलाई अव्यवस्थित त्रुटि भनिन्छ (भण्डारी र नेपाल, २०६७ : १३३) ।

२.३.१.२ व्यवस्थित त्रुटि

भाषा सिकाइका क्रममा सावधानी अपनाउँदा पनि एकै प्रकारका त्रुटिहरूलाई शिक्षार्थीले दोहोर्‍याउने गर्दछ । यस्ता त्रुटिलाई व्यवस्थित त्रुटिअन्तर्गत राख्न सकिन्छ । यस्ता त्रुटिले भाषा सिकाइका क्रममा शिक्षार्थीको खास अन्तरभाषिक व्यवस्थाको सङ्केत गर्दछ । यो प्रायः समूहगत रूपमा हुने गर्दछ । जस्तै : मैले पनि थाहा छ । एकजना गाई आयो आदि (ऐ) ।

२.३.१.३ उत्तरव्यवस्थित त्रुटि

शिक्षार्थीले भाषा सिकाइका क्रममा नियम र सिद्धान्तको ज्ञान भएर पनि त्रुटिहरूलाई दोहोर्‍याउँछ भने त्यस्ता त्रुटिलाई असावधानीगत वा उत्तरव्यवस्थित त्रुटि भनिन्छ । यस्तो त्रुटि शिक्षार्थी आफैँले अनुभूत गरी सच्याउन पनि सक्ने खालको हुन्छ (ऐ) ।

२.३.२ भाषाकोटिका आधारमा

भाषाका विभिन्न कोटि(तह) हरू हुन्छन् :

२.३.२.१ उच्चारणगत त्रुटि

उच्चारण गर्दा गलत तरिकाले हुने अथवा उच्चारणमा देखिने समस्यालाई नै उच्चारणगत त्रुटि भनिन्छ ।

जस्तै : टाटा - ताता

टिमी - तिमी

लोक्ने - लोग्ने

(ढुङ्गाना, २०६७: १२०) ।

२.३.२.२ वर्णविन्यासगत त्रुटि

यस अन्तर्गत 'य' र 'ए' को प्रयोग, 'व' र 'ओ' को प्रयोग त्रुटि 'छ' र 'क्ष' को प्रयोग, अजन्त र हलन्तको प्रयोग, चन्द्रविन्दु र शिरविन्दुको प्रयोग, श, ष, स, सम्बन्धी प्रयोग, ह्रस्व-दीर्घ सम्बन्धी त्रुटि पदयोग-पदवियोग आदि वर्णविन्यासगत नियमलाई भङ्ग गर्दै त्रुटिपूर्ण ढङ्गले शिक्षार्थीहरूले लेख्ने गर्दछन् । जसले गर्दा वर्णविन्यासका नियममा बाधा पुग्न सक्दछ । यसरी नियम विपरित हुने त्रुटिलाई वर्णविन्यासगत त्रुटि भनिन्छ (लामिछाने, २०६६:२३२) ।

यसको प्रयोगसम्बन्धी उदाहरण हेरौं :

- ह्रस्वदीर्घको प्रयोग : शान्ति (शान्ती), क्रान्ति (क्रान्ती), कान्ति (कान्ती), दाइ(दाई), भाइ(भाई), सृष्टि(सृष्टी) आदि ।
- श, ष, स को प्रयोग : शिक्षार्थीले असावधानीगत रूपमा त्रुटि गर्ने गर्दछन् । जस्तै : काष्ठ (काष्ठ), कृष्ण(किस्न), भाषा(भासा) आदि ।
- रि-ऋ को प्रयोग : निम्नानुसार त्रुटिको क्षेत्र पहिल्याउन सकिन्छ; जस्तै : रिसी, ऋसी, आदि ।
- पदयोग-पदवियोगसम्बन्धी प्रयोग : पदयोग गर्नुपर्ने ठाउँमा पदवियोग र पदवियोग गर्नुपर्ने ठाउँमा पदयोग गरेर विद्यार्थीले गल्ती गर्ने गर्दछ । जस्तै : राम ले कथा लेखेको छ । तिमीहरू बाटासम्म लिन जाओ । तिमी न जाऊ घर माथि पहिरो बग्दैछ, आदि ।
- अजन्तको प्रयोग : अजन्तको प्रयोगमा हलन्त गरिनु यसको त्रुटि हो । जस्तै: काम्, माम्, खाँदैन, लेख्दैन आदि ।
- हलन्तको प्रयोग : हलन्तको प्रयोग गरिने ठाउँमा अजन्तको प्रयोग गरिनु त्रुटि हो । जस्तै : खालान, पढलान, सिकलान, लेखिनन आदि ।
- य र ए को प्रयोग : एघार(यघार), सय(सए), यन्त्र(एन्त्र), एकान्त(यकान्त) आदि ।
- रेफसम्बन्धी प्रयोग : रेफदिने क्रममा विविध प्रयोग अपनाइने हुँदा त्रुटि हुन्छ ; जस्तै : शीर्षक(शीर्षक), पूर्ण(पूर्ण) आदि (लामिछाने, २०६६:२३४) ।

२.३.२.३ रूपरचनागत त्रुटि

यस्ता त्रुटिहरू व्याकरणात्मक कोटिसँग सम्बन्धित हुन्छन् । जस्तै : क्रियापदको अन्त्यमा आए सबै 'न्' को खुट्टो काट्नुपर्छ भन्ने मान्यता राख्नु, आदर सहित एकवचन कर्तामा 'हरू' जोड्नु रूपरचनागत त्रुटिहरू हुन् ।

जस्तै : पढ्दैन - पढ्दैन

आउँदैन - आउँदैन

जसले - जोले

कसले - कोले (भण्डारी र नेपाल, २०६७ : १३१) ।

२.३.२.४ पदावलीगत त्रुटि

पदावली रचनामा देखापर्ने विभिन्न प्रकारका त्रुटिहरूलाई पदावली रचनागत त्रुटि भनिन्छ । जस्तै : नाम पदावलीमा विशेष्य अनुसार विशेषण नमिलाउनु (जस्तै : राम्रो केटी), एउटा पद र अर्को पदको वचनमा ख्याल नगर्नु, पदावलीमा दुई भन्दा बढी भाषाका शब्द मिसाउनु आदि पदावलीको प्रयोग रचनामा देखापर्ने समस्याहरू हुन् ।

जस्तै : अख्नी आएँ - अहिले आएँ । Write बाट Written बनाउन जानेको सिकारुले Read बाट Readन बनाइदिन्छ । त्यसैगरी सहर+इया = सहरिया बनाउन जानेको सिकारुले टोल+इया = टोलिया शब्द बनाइदिन्छ (ऐ) ।

२.३.२.५ वाक्यरचनागत त्रुटि

कर्ता र क्रियागत, विशेषण र विशेष्य, पदक्रम र वाक्यगत जटिलता आदिबाट देखिने त्रुटिलाई वाक्यगत त्रुटि भनिन्छ । जस्तै : उनीहरूले धेरै पढेको छन् । कान्छी पनि बजार गएछ । तिमीले उसलाई बोलाएको छैन । उहाँको तरकारी बजारमा स्वागत गरियो आदि (भण्डारी र नेपाल, २०६७: १३२) ।

२.३.२.६ अर्थगत त्रुटि

शब्दहरूको प्रयोग गर्दा अर्थलाई ख्याल नगर्दा हुने त्रुटिहरू अर्थगत त्रुटि हुन् । जस्तै भन्न खोजेको अभिप्रायलाई शब्दले पछ्याउन नसक्नु, एउटै अर्थ भएका शब्दहरूलाई बारम्बार दोहोर्‍याउनु, एउटा शब्दबाट काम चल्नेमा त्यस्तै खालका अन्य शब्दहरू थप्नु, हो र छ को प्रयोगमा भिन्नता बुझ्न नसक्नु आदि जस्ता समस्याहरूलाई अर्थगत त्रुटिअन्तर्गत राखिन्छ ।

२.३.२.७ सङ्कथनात्मक त्रुटि

वाक्यभन्दा माथिल्लो एकाइसँग सम्बन्धित विभिन्न खालका त्रुटिहरूलाई सङ्कथनात्मक त्रुटि मान्न सकिन्छ । यसअन्तर्गत नामको सट्टामा सर्वनामको प्रयोग, आदरार्थी क्रियाको प्रयोग गर्दा, लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष आदिको प्रयोग गर्दा हुनसक्ने त्रुटिहरू समाविष्ट हुन्छन् । यिनीहरूको क्रमलाई ख्याल नगर्दा यस्ता त्रुटिहरू देखापर्न सक्छन् । जस्तै : एउटा सिङ्गो कृतिमा एउटा कुनै व्यक्तिलाई कहीं तँ, कहीं तिमी, कहीं तपाईं जस्ता आदरार्थी तथा अनादरार्थी शब्दद्वारा सम्बोधन गर्नु सङ्कथनात्मक भाषिक तहसँग सम्बन्धित त्रुटि हो । जस्तै : उनकी माइजू घरमा आउनुभयो । उनी क्याम्पसमा पढाउँछिन । प्रतिमा मेरी बहिनी हो (ऐ) ।

२.३.३ स्रोतका आधारमा

स्रोतका आधारमा त्रुटिहरूलाई दुई भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ (ऐ) :

२.३.३.१ भाषान्तरिक त्रुटि

आफूले मातृभाषाका रूपमा सिक्दै गर्दा मातृभाषाको भाषिक व्यवस्थासँग सम्बन्धित त्रुटिलाई भाषान्तरिक त्रुटि भनिन्छ । नेपाली मातृभाषीले भाषा सिकाइको सुरुको चरणमा गर्ने त्रुटिलाई भाषान्तरिक त्रुटिअन्तर्गत राख्न सकिन्छ । जस्तै : अतिसामान्यीकरणबाट हुने त्रुटि (रमेश बजार गयो लाई जायो बनाउनु; रमेशले भात 'खायो' बाट सामान्यीकरण गरिएको त्रुटि हो । ऊ घर जायो । राम पास हुयो (ऐ) ।

२.३.३.२ अन्तरभाषिक त्रुटि

कुनैपनि पहिलो भाषा सिकेको व्यक्तिले दोस्रो वा अन्य भाषा सिकाइका क्रममा गर्ने त्रुटिलाई अन्तरभाषिक त्रुटि भनिन्छ । अर्को भाषाको व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित वा दोस्रो भाषाको व्यवस्थासँग सम्बन्धित यो त्रुटि मातृभाषाको प्रभावका कारण हुने गर्दछ । मातृभाषाको प्रभावको कारणले सिक्न लागेको लक्ष्य भाषिक व्यवस्थालाई बिगारिदिन्छ, जसको परिणामस्वरूप दोस्रो भाषा सिक्ने सिकारुले त्रुटि गर्न थाल्छ । तामाङ मातृभाषीले नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा वा नेपाली मातृभाषीले अङ्ग्रेजी आदि भाषाहरूको प्रयोग गर्दा यो स्थिति देखापर्न सक्छ । जस्तै : हामी घर गएँ । तो यता आइजो । आइ राइस इट । आदि

(ढुङ्गाना, २०६७ : १२२) ।

२.३.४ गम्भीरताको आधारमा

भाषाले विचार वा अर्थ सम्प्रेषण गर्ने कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने हुन्छ । यदि भाषिक त्रुटिहरूले गलत अर्थ बहन गरेमा त्यस्तो त्रुटिलाई गम्भीर त्रुटिका रूपमा लिन सकिन्छ । यस आधारमा भाषिक त्रुटिहरूलाई निम्न दुई वर्गमा विभाजन गरेर हेर्न सकिन्छ :

२.३.४.१ अर्थघातक त्रुटि

अर्थमा अवरोध उत्पन्न गराउने त्रुटि अर्थघातक त्रुटि हुन् । अर्थ सम्प्रेषणमा अवरोध सिर्जना गराउने रूप अर्थघातक मानिन्छन् ।

जस्तै : मामा+बाजे = मामाबाजे, पढेको + लेखेको = पढेलेखेको भएजस्तै

भैँभगडा, गरगहना, आ-आफ्नो जस्ता शब्दको प्रयोगमा माथि उल्लिखित शब्दनिर्माण प्रक्रिया अवलम्बन गर्दा त्रुटि फेला पर्दछ । उदाहरणका रूपमा भैँ+भगडा, गर + गहना जस्ता शब्दरचनाको स्थिति देखाइएको पाइन्छ । तर यस्तो प्रक्रिया पूर्णरूपमा त्रुटिपूर्ण रहेको मानिन्छ । माथिको भैँ भगडामा भैँ को, गरगहनामा गर को कुनै अर्थ नलाग्ने भएकाले अर्थबाधक त्रुटिका रूपमा लिइन्छ ।

२.३.४.२ अर्थअघातक त्रुटि

यस्ता त्रुटिहरू अर्थतात्विक हिसाबले कुनै महत्त्व नराखे तापनि लेखाइपरम्पराशैली तथा वर्णगत, व्याकरणगत रूपका साथै उच्चारणगत आदिका दृष्टिले त्रुटि देखिने गर्दछन् ।

धेरैजसो हिज्जेसम्बन्धी त्रुटिहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् ।

जस्तै : पानी - पानि

उनीहरू - उनेरू

बीश्वासै बीश्वासले काम हुनुपर्छ । (भण्डारी र नेपाल, २०६७: १३४)

२.३.५ व्यापकताको आधारमा

त्रुटिको सम्बन्ध कुनै वाक्य वा वाक्यको कुनै अंशसँग रहेका आधारमा अंशगत र समग्रगत गरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

२.३.५.१ अंशगत त्रुटि

अंशगत त्रुटि भनेको वाक्यको कुनै अंशमा देखिने त्रुटि हो । यसलाई आंशिक त्रुटि भनिन्छ । यस किसिमका त्रुटिहरू अर्थघातक हुने हुन्छन् । जस्तै : हामीहरू जान्छु , वा गयो , कुकुर आउनुभयो । हरिहरू आयो । सर गयो । दिदी आउँछ । मामा आयो आदि (ऐ) ।

२.३.५.२ समग्रगत त्रुटि

समग्रगत त्रुटि भनेको कुनै एक वा सोभन्दा बढी वाक्यसँग सम्बन्धित भएर आउनु हो । जस्तै : मेरो आमाको दिदीको छोरी गयो । उनीहरूको घरहरू, फराकिलो सडकहरू आदि (लामिछाने, २०६६:२३२) ।

२.३.६ स्वरूपगत त्रुटि

त्रुटिको स्वरूपका आधारमा पनि वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । यसलाई लोप, थपोट र विपर्ययका आधारमा हेर्न सकिन्छ ।

२.३.६.१ लोपगत

वक्ताका बोलीमा कुनै अंश लोप भएको देखिन्छ भने त्यो लोपगत त्रुटि हो: जस्तै : मामन्त्री, मासचिव, सायता, कवित्री, मानायक, इटरी आदि ।

२.३.६.२ थपोटगत

वक्ताका बोलीमा कुनै अंश थपिएर आउँदाको स्थितिको प्रयोग थपोटगत त्रुटि हो ।

जस्तै : अस्थायी - अअस्थायी, स्थायी - इस्थायी, प्रदान - परदान, इतिहास-इतिहाँस, स्कूल- इस्कूल आदि ।

२.३.६.३ विपर्ययगत

क्रममा परिवर्तन भएर देखिने त्रुटि विपर्ययगत हो । यसमा उल्टोपाल्टो स्थिति पनि देखिन्छ ।

जस्तै : टपरी (पटरी), तेस्रो (तेस्रो), सुती (सुत्री) आदि (ऐ. २३३) ।

२.३.७ औचित्यको आधार

सन्दर्भ र प्रयोग अनुसार स्वीकृत र अस्वीकृत हुने त्रुटिहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । यसका पनि २ प्रकार छन् :

२.३.७.१ औचित्यपूर्ण त्रुटि

व्याकरणिक दृष्टिले मात्र त्रुटिपूर्ण छ तर सन्दर्भ अनुरूप त्रुटि छैन भने त्यस्तो त्रुटिलाई औचित्यपूर्ण त्रुटि भनिन्छ । जस्तै : बहिनी बजार गएकी छ । (सन्दर्भगत औचित्यता देखिने भएकाले यस्तो त्रुटिलाई स्वीकार गर्ने परम्परा छ (भण्डारी र नेपाल, २०६७ : १३५) ।

२.३.७.२ अनौचित्यपूर्ण त्रुटि

व्याकरण र सन्दर्भ दुवै दृष्टिले त्रुटि भएको अवस्थालाई औचित्यपूर्ण त्रुटि भनिन्छ । जस्तै : मेरो बुवा आए । सर पढाएर गयो । केटाहरूले गाउँ छोड्न थाल्यो । (व्याकरण र सन्दर्भ दुवै दृष्टिले त्रुटियुक्त प्रयोग भएको छ (ऐ) ।

२.४ त्रुटिविश्लेषण पद्धति र प्रक्रिया

भाषा सिकाइका क्रममा हुने त्रुटिहरूको विश्लेषणपश्चात् मात्र उपयुक्त परिणाम र निष्कर्ष निस्कने गर्दछ । त्रुटिविश्लेषणका क्रममा दुई तरिका वा पद्धति अपनाउन सकिन्छ (अधिकारी (२०५३ : १४४) ।

२.४.१ पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति

यसलाई शिक्षार्थीले गर्ने त्रुटिका बारेमा पूर्वानुमान गर्ने पद्धतिका रूपमा लिइन्छ (भण्डारी र नेपाल, २०६७:१३७) । भाषा शिक्षण सिकाइका क्रममा विद्यार्थीको स्तर कहाँ

पुगेको छ, सो बुझ्न शिक्षकद्वारा उनीहरूमा पाइने त्रुटिहरूको पूर्वकल्पना गरी सो बमोजिम मूल्याङ्कन र विश्लेषण गर्ने पद्धतिलाई पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति भनिन्छ (ढुङ्गाना, २०६७:१२४) । यस अन्तर्गत सर्वप्रथम सिकारुले के कस्ता त्रुटिहरू गर्दछ भन्ने पूर्वानुमान गरिन्छ र सिकारुका अभिव्यक्तिगत त्रुटिहरूलाई आधार बनाएर तिनको व्याख्या र विश्लेषण पनि गरिन्छ । ती त्रुटिहरू भाषागत हुन् कि व्याकरणगत हुन् छुट्याएर फरकफरक ढङ्गले अध्ययन गरिन्छ । भाषिक एकाइगत त्रुटिहरू गर्दछन् भने उच्चारण, हिज्जे, रूपगत, शब्दरचनागत, वाक्य आदिमा त्रुटिको वर्गीकरण गरिन्छ । व्याकरणगत त्रुटिहरू भए लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष आदि खास खास कोटिसँग जोडेर विश्लेषण गरिन्छ । यस पद्धतिमा विद्यार्थीमा पाइने त्रुटिका आधारमा उसका भाषाशिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप कुन रूपमा अगाडि बढेको छ ? सोको मूल्याङ्कन पनि गर्न सकिन्छ ।

२.४.२ पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति

त्रुटिविश्लेषणको क्षेत्रमा पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति पूर्वनिर्धारित कोटिपद्धतिको ठीक विपरीत पद्धति हो । यसमा सिकारुको भाषिक प्रयोगगत अभिव्यक्तिहरूको विश्लेषणको आधारमा उसले के-कस्ता किसिमका त्रुटिहरू गर्दा रहेछन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउँछ । विद्यार्थीहरूले भाषाका खास पक्षहरूमा कुन प्रकृतिको त्रुटि गर्दछन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउन यस प्रकारको पद्धति भन्दा पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति बढी उपयोगी हुन्छ तर एउटा विद्यार्थीले खास अभिव्यक्तिका क्रममा गर्ने त्रुटिहरू पहिचान गर्न पश्चनिर्धारित कोटिपद्धति उपयोगी हुने देखिन्छ । यो पद्धति खुल्ला प्रकृतिको हुने हुनाले यसले त्रुटिका व्यापक क्षेत्रलाई समेट्न सक्ने हुन्छ तर विशिष्टीकृत रूपमा विश्लेषण गर्नुपरेको खण्डमा भने पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धतिकै अनुसरण गर्नुपर्ने देखिन्छ । समग्र त्रुटिहरूको अध्ययन पछिमात्र त्रुटिको क्षेत्र वा पक्षको निष्कर्ष हुने हुँदा पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति केही खर्चिलो र समय लाग्ने हुन्छ ।

२.५ पदसङ्गतिको परिचय

वाक्य वा वाक्यात्मक संरचनामा एउटा पदलाई परिवर्तन गर्ने वित्तिकै समानुपातिक रूपमा अर्को वा अन्य पदमा पनि परिवर्तन गर्नुपर्ने अवस्थालाई पदसङ्गति भनिन्छ । जस्तै :

क) सानो केटो रोयो ।

ख) सानी केटी रोई ।

यहाँ क को 'केटो' शब्दलाई परिवर्तन गरी उदाहरण ख मा 'केटी' बनाउने वित्तिकै उदाहरण क का सानो र रोयो पनि उदाहरण ख मा क्रमशः 'सानी र रोई' हुन पुगेको छ । यस्तो स्थितिलाई पदसङ्गति भनिन्छ (लामिछाने र सुब्बा, २०५७ : २४८) ।

वाक्यमा प्रयोग हुने नामिक (नाम, सर्वनाम र विशेषण) पद र क्रियापदका बीचमा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा हुने आपसी मेल नै पदसङ्गति हो (भट्टराई र ढुङ्गेल, २०६६: ४९) ।

वाक्यमा आउने विभिन्न नामिक पदहरू र क्रियापदहरूका बीच यस्तो आपसी मेल वा सङ्गति हुन जरूरी हुन्छ । कुनै पनि वाक्यमा यस प्रकारको सङ्गति भएन भने त्यो वाक्य अशुद्ध हुन्छ ।

जस्तै : अशुद्ध वा पदसङ्गति नमिलेका वाक्य शुद्ध वा पदसङ्गति मिलेका वाक्य

केटी आयो ।

केटी आई ।

राम्रा केटो आए ।

राम्रा केटी आए ।

ज्योतिको छोरी आई ।

ज्योतिकी छोरी आई ।

माथि बायाँपट्टि दिएका वाक्यमा आएका पदहरूका बीच मेल वा सङ्गति नभएकाले ती वाक्यहरू अशुद्ध छन् भने दायाँपट्टि दिएका वाक्यमा आएका पदहरूका बीच मेल वा सङ्गति भएकाले ती वाक्यहरू शुद्ध छन् । माथि बायाँपट्टि (क) मा दिएको वाक्यको 'केटी' कर्तापद तृतीय पुरुष, एकवचन र स्त्रीलिङ्ग छ भने सोही वाक्यमा दिइएको 'आयो' क्रियापद तृतीय पुरुष, एकवचन र पुलिङ्ग छ । त्यसैले बायाँपट्टिको (क) को 'केटी आयो' भन्ने वाक्यमा कर्ता र क्रियाका बीच लिङ्गसङ्गति मिलेको छैन र त्यो वाक्य अशुद्ध हुन पुगेको छ । तर ठीक त्यसको दायाँपट्टि कर्तापदका लिङ्ग, वचन र पुरुषअनुसारको 'आई' क्रियापदको प्रयोग गरिएको हुँदा त्यो वाक्य शुद्ध छ ।

माथि बायाँपट्टि (ख) मा 'राम्रा केटो आए' भन्ने वाक्य दिइएको छ । सो वाक्यमा 'राम्रा' बहुवचनको विशेषण पद छ भने 'केटो' एकवचनको विशेष्य पद छ ; त्यसैले सो वाक्यमा विशेषण 'राम्रा' र विशेष्य 'केटो' पदका बीच वचनका आधारमा सङ्गति नमिलेकाले त्यो वाक्य अशुद्ध हुन पुगेको छ । उक्त वाक्यको ठीक दायाँपट्टि दिइएको 'राम्रा केटा आए' भन्ने वाक्यचाहिँ शुद्ध छ, किनभने त्यहाँ 'राम्रा' विशेषण अनुरूप 'केटा' विशेष्यपद पनि बहुवचनकै छ ।

माथि बायाँपट्टि (ग) मा ज्यातिको छोरी आई भन्ने वाक्य दिइएको छ । सो वाक्यमा ज्यातिको भन्ने भेदक पद र 'छोरी' भन्ने भेद्य पदका बीच लिङ्गका आधारमा मेल नभएकाले त्यो वाक्य अशुद्ध बनेको छ । सोही वाक्यको दायाँपट्टि (ग) मा नै 'ज्यातिकी छोरी आई' भन्ने वाक्यमा भेदक 'ज्यातिकी' र भेद्य 'छोरी' पदका बीच लिङ्गसङ्गति मिलेकाले त्यो वाक्य शुद्ध बन्न पुगेको छ । यसरी पदसङ्गति भनेको वाक्यमा आउने पदहरूका बीचको व्याकरणगत (लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको) मेल हो भन्ने बुझ्नु पर्दछ (अवस्थी र अन्य, २०६६ : ४३) ।

२.५.१ पदसङ्गतिगत त्रुटि

पदसङ्गति अन्तर्गत यस अध्ययनले वाक्यमा प्रयुक्त पदहरूको आपसी सम्बन्ध र मेललाई आधार मानेको छ । यसअन्तर्गत स्तरीय नेपालीको वाक्यमा रहेका उद्देश्य पदावलीभित्र रहेका पदहरूको आपसी सङ्गतिलाई पनि आधार मानेर तिनीहरूबीच हुनुपर्ने सङ्गति व्यवस्थामा आएका विचलन र वेमेलतालाई पदसङ्गतिगत त्रुटिका रूपमा लिइएको छ । त्यसैले यस अध्ययनमा पदसङ्गतिगत त्रुटिको विश्लेषण गर्ने क्रममा पदसङ्गतिमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने व्याकरणात्मक कोटिहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका तहमा भएका पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको विश्लेषणमा यो अध्ययन केन्द्रित रहेको छ ।

भाषाको प्रत्येक संरचनागत एकाइको अर्थ हुन्छ तर ती एकाइहरूले निश्चित संरचनागत स्वरूप प्राप्त गरेपछि वेग्लै वा खास अर्थ प्रदान गर्ने हुन्छ । मूलतः भाषाको वाक्य संरचनामा नै अर्थले पूर्णता प्राप्त गरेको हुन्छ । वाक्यगत संरचना निर्माण हुँदा त्यसमा प्रयुक्त एकाइहरूको स्वरूपले त्यस वाक्यको खास अर्थ निश्चित गर्ने हुनाले वाक्यात्मक एकाइहरूको स्वरूप महत्वपूर्ण हुन्छ । यसरी वाक्यमा पदहरूका बीचको सुहाउँदो मेललाई पदसङ्गति भनिन्छ (भट्टराई र ढुङ्गेल, २०६६:१९५) ।

लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरसम्बन्धी त्रुटिहरू नेपाली पहिलो भाषी र दोस्रो भाषी विद्यार्थी दुवैले गर्ने गरेका पाइन्छन् । तुलनात्मक रूपमा दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिको विश्लेषण गर्नु बढी सान्दर्भिक देखिन्छ किनभने तिनीहरूले गर्ने त्रुटिहरू बढी व्यापक र गम्भीर हुने गर्दछन् त्यसकारण यो अध्ययनमा पनि लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्ता पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषणमा केन्द्रित

रहेको छ । नेपाली पदसङ्गतिमा हुने त्रुटिहरूको सामान्य परिचय निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

२.५.१.१ लिङ्गगत त्रुटि

नेपाली भाषाको वाक्य रचनामा कर्ता जुन लिङ्गको छ , त्यही अनुरूपको क्रियापद प्रयोग गरिन्छ ।

जस्तै : बहिनी घर गई । (स्त्रीलिङ्गी)

भाइ घर गयो । (पुलिङ्गी)

माथिका वाक्यहरूमा बहिनी गई, भाइ गयो जस्ता क्रियापदको प्रयोग भएको छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने नेपाली भाषाको वाक्य रचनामा कर्ता वा कर्म जुन लिङ्गको हुन्छ, त्यही अनुरूपको क्रियापद लेखिनु आवश्यक हुन्छ, नभए पदसङ्गतिमा त्रुटि हुन जान्छ । भाषा-व्याकरणको नियममा जे जस्तो भएपनि विशेषतः नेपाली भाषा दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्ने सिकारुहरूले निम्नानुसारका लिङ्ग सङ्गतिगत त्रुटिहरू गरेका पाइन्छन् :

लिङ्ग सङ्गतिगत त्रुटिपूर्ण वाक्यहरू

बहिनी भात पकाउँछ ।

गीता हिजो गएको थियो ।

रचना घर गएन ।

सङ्गतियुक्त वाक्यहरू

बहिनी भात पकाउँछे ।

गीता हिजो गएकी थिई ।

रचना घर गईन ।

२.५.१.२ वचनसङ्गतिगत त्रुटि

नेपाली भाषाको वाक्य रचनामा कर्ता वा कर्म जुन वचनका छन्, त्यही अनुसारका क्रियापदहरू प्रयोग गरिन्छ तर अतिसामान्यीकरणले गर्दा दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्नेहरू लिङ्गभेद देखाउन खोज्छन् र त्रुटि गर्न पुग्छन् । दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने सिकारुले निम्नानुसारको गलति गरेको भेटिन्छ :

त्रुटिपूर्ण वाक्यहरू

केटीहरू आयो ।

त्रुटिरहित वाक्यहरू

केटीहरू आए ।

हामी किताब पढ्छ ।

हामी किताब पढ्छौं ।

रूपक र राम पढ्दैछ ।

रूपक र राम पढ्दैछन् ।

ज्योति र सीता इटहरी गयो ।

ज्योति र सीता इटहरी गए ।

२.५.१.३ पुरुषसङ्गतिगत त्रुटि

नेपाली भाषाको सर्वनाम र क्रियापदले पुरुषको अन्तरलाई स्पष्ट पार्दछन् । प्रथम पुरुष भए प्रथम पुरुषीय क्रियापद, द्वितीय पुरुषीय क्रियापद र तृतीय पुरुष भए तृतीय पुरुषीय क्रियापदको प्रयोग गर्नुपर्दछ । अन्यथा पुरुषसङ्गतिमा त्रुटि हुन जान्छ । विशेष गरेर नेपाली भाषा दोस्रो भाषाको रूपमा सिक्ने सिकारुले यस्तो त्रुटि गरेको पाइन्छ ।

जस्तै : त्रुटिपूर्णवाक्य

त्रुटिरहित वाक्य

म घर जान्छ ।

म घर जान्छु । (प्र.पु.ए.ब.)

तँ घर जान्छ ।

तँ घर जान्छस् । (द्वि.पु.ए.ब.)

तिमीहरू घर जान्छ ।

तिमीहरू घर जान्छौ । (द्वि.पु.ब.ब.)

२.५.१.४ आदरसङ्गतिगत त्रुटि

नेपाली भाषामा द्वितीय र तृतीय पुरुषका सर्वनाम र क्रियापदले चार तहको आदरलाई प्रकट गर्दछन् । यसैले सर्वनाम उद्देश्य भएको वाक्यमा क्रियापदको प्रयोग गर्दा आदरको तहमा सङ्गति मिलाउनु पर्दछ । अन्यथा वाक्य त्रुटिपूर्ण भई अर्थको अनर्थ लागेर समस्या उत्पन्न हुनसक्छ ।

तालिका सं. १
आदरसङ्गतिगत त्रुटि

आदरको तह	द्वितीय पुरुष	तृतीय पुरुष
आदर	तँ किन जान्छस् ?	त्यो किन जान्छ ?
सामान्य आदर	तिमी किन जान्छौ ?	तिनी किन जान्छन् ?
उच्च आदर	तपाईं किन जानुहुन्छ ?	उहाँ किन जानुहुन्छ ?
उच्चतम् आदर	हजुर किन गइबक्सन्छ ?	

स्रोत : भट्टराई र ढुङ्गेल, २०६६ : १९४)

मानवीय नामले पनि सन्दर्भ अनुसार आदरार्थी सङ्गतिको अपेक्षा गरेको पाइन्छ,

जस्तै : भाइ किन जान्छ ? (अनादर)

मीना किन जान्छन् ? (सामान्य आदर)

दिदी किन जानुहुन्छ ? (उच्च आदर)

आमा किन गइबक्सन्छ ? (उच्चतम् आदर) आदि ।

यी माथिका आदर सङ्गतिका नियमहरू र प्रयोग परम्परा रहँदा रहँदै पनि दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिकने सिकारुहरूले प्रशस्त त्रुटिहरू गरेका भेटिन्छन् । प्राय : जसो सिकारुहरूले गर्ने त्रुटिहरू निम्नानुसार छन् :

त्रुटिपूर्ण वाक्य

तँ किन आयौ ?

तिमी किन आइस् ?

ऊ किन आउनुहुन्छ ?

राजा किन आयौ ?

दाजु किन आयौ ?

त्रुटिरहित वाक्य

तँ किन आइस ? अनादर

तिमी किन आयौ ? सा. आदर

तपाईं किन आउनुहुन्छ ? उच्च आदर

मौसुफ किन सवारी होइबक्सन्छ ? उच्चतम् आदर

दाजु किन आउनुभयो ? (उच्च आदर)

(भट्टराई र ढुङ्गेल, २०६६: ६६)

निष्कर्ष :

भाषा सिकाइका क्रममा हुने त्रुटिहरूको विश्लेषणलाई त्रुटि विश्लेषण भनिन्छ (लामिछाने, २०६६:२२६) । यो प्रायोगिक भाषाविज्ञानको क्षेत्रका रूपमा मूलतः सन् : १९७० को दशक पश्चात् बढी चर्चामा आएको एक विषय हो । यो मुख्य रूपमा दोस्रो भाषा वा अन्य भाषासिकाइमा हुने त्रुटिहरूको अध्ययन विश्लेषणमा बढी केन्द्रित रहे तापनि पहिलो भाषा सिकाइ वा मानक भाषा सिकाइका क्रममा हुने समस्या निराकरणको मार्ग पहिल्याउन सहयोगी हुने भएको हुनाले यसको सैद्धान्तिक र प्रायोगिक रूपमा महत्त्व रहेको देखिन्छ । त्रुटिविश्लेषण भाषाशिक्षणको अभिन्न अङ्ग भएकोले यसको प्रायोगिक महत्त्व अधिक रहेको मान्न सकिन्छ (ऐ) । भाषा सिकाइमा रहेका त्रुटिहरू विश्लेषण गर्दा सर्वप्रथम त्रुटिहरूको पहिचान, त्यसपछि तिनीहरूको वर्गीकरण गरेर आवश्यक व्याख्या वर्णन गरेर निष्कर्ष निकाल्ने प्रक्रिया अपनाइने गरिन्छ ।

अध्याय - तीन

लिम्बू भाषाको सङ्क्षिप्त परिचय

३.१ लिम्बू भाषाको परिचय

भाषा विचार विनिमयको साधन हो । भाषाकै माध्यमबाट हामी मानिसको मात्र नभएर विविध जीवजन्तु र वस्तुहरूको सरलतापूर्वक परिचय पाउँछौं । विविध भाषिक संज्ञाबाट नै आवश्यक वस्तुहरूको परिचय हुने र अनेक आवश्यकीय तत्त्वहरूको परिपूर्तिका लागि समेत सहजकर्ताको रूपमा भाषाको आवश्यकता पर्ने हुनाले भाषा जीवन तत्त्वको प्राणको रूपमा निर्विवाद स्वीकार्य बन्न पुगेको छ । मानव उत्पतिसँगै भाषाको पनि उत्पत्ति भएको हुनाले अनेक भाषिकाहरूको अभिवृद्धि र भाषाको विकास हुँदै आउनु यसको विशेषता हो ।

पूर्वको मेचीदेखि पश्चिमको महाकालीसम्म र उत्तरको हिमाली भेगदेखि दक्षिणको समथर तराइका फाँटसम्म अनेकौं जातजातिको बसोबास रहेको छ । ती अनेकन जातजातिका आ-आफ्नै धर्म, संस्कृति, परम्परा र भाषा छन् । नेपालको सिङ्गे अस्तित्वमा ती जातजातिको आ-आफ्नो भूमिका र योगदान रहेको छ । अनेकन जातजातिको सांस्कृतिक मेलबाट नै सिङ्गे नेपाली संस्कृतिको धरोहर निर्माण भएको छ । कतिपय जातिहरू अतिअल्प सङ्ख्यामा रही अस्तित्वका निम्ति संघर्षरत देखिन्छन् । जे-जस्तो अवस्थामा रहेका भएपनि ती जातजातिहरूको गौरवमय इतिहास रहेको कुरालाई भने नकार्न सकिन्न । ऐतिहासिक कालचक्रले कतिपय जातिलाई कालान्तरमा कमजोर तुल्याएको छर्लङ्ग छ ।

तैपनि ती जातिको नेपाली राष्ट्रियताको धरोहर निर्माणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको सत्यलाई अस्वीकार गर्न मिल्दैन । समयचक्रले कैयन जातिका धर्म, संस्कृति, भाषा र साहित्यको जगेर्ना र समुचित विकास विना नेपाली राष्ट्रियता र संस्कृतिको विकास लड्गडो हुनजान्छ । यसर्थ यसतर्फ समग्रको ध्यान जानु अनिवार्य देखिन्छ । आफ्नै धर्म, परम्परा, संस्कृति, भाषा र साहित्यमा रमाएका ती जातिहरूको महत्त्वलाई सबैले हृदयंगम गरी नेपालको समुन्नत भविष्यका लागि ती जाति र तिनका भाषा, धर्म र संस्कृतिको जगेर्ना गर्न ढिलो गर्नु हुन्न । त्यस्तै जातिहरूमध्ये नेपालको विकास र समुन्नतिमा महत्त्वपूर्ण योगदान गर्ने जाति जो वर्तमान नेपालको पूर्वी भागमा बसोबास गर्दै आएको छ, त्यसको बारेमा चिन्तनशील हुन आवश्यक भइसकेको छ, त्यो जाति हो, 'लिम्बू' जाति (कन्दड्वा, २०४२:१२६) । यस

लिम्बूजातिको उत्पत्तिका लागि किरात जाति सम्म पुगनु पर्ने हुन्छ । किरात जाति नेपाल देशको एक ज्यादै पुरानो जाति हो । फादर गेसेफले सन् १७६९ मा यस्तो लेखेका छन् - “अघि नेपालका सारा पहाडी खण्डलाई किराती देश भनिन्थ्यो । हुनत किरातीहरू नेपाल देशमा उत्पन्न भएको कुनै प्रमाण पाइँदैन तथापि इतिहास, संस्कृति, धर्म तथा व्यवहार बुझदा आरम्भमा यिनीहरू नेपाल बाहिरबाट आएको प्रमाण पाइन्छ” (श्रेष्ठ, २०४२: १०) ।

“किराती वंशमध्ये पूर्व देशको काकेशस पहाडदेखि पहाडै पहाड बढ्दै गएर वर्मा, चीनसम्म फिँजिएको छ” भन्ने कुरा महापंडित राहुल सांकृत्यायनले पनि भनेका छन्” (श्रेष्ठ, २०४२: ८) । परसिभल ल्याण्डनको “नेपाल इतिहास” द्वितीय भागमा किरातहरू द्वापरयुग १५,००० वर्ष जाँदा नेपालमा आई राज्य गर्न लागेको हो (श्रेष्ठ, २०४२ : ८) । किरातीहरूको प्राचीन वंशावली अनुसार शरदचन्द्र दासले “यिनीहरूलाई (किरातीहरूलाई) पूर्वकालमा भोटदेखि नै हिमालयवारि आएका लेखेका छन् । किरात अनुश्रुतिअनुसार अघि भोटस्थित ताशीरब्का भन्ने ठाउँको कुनै गोठालोकी चामरीगाई (याक) हराएर वालेडचुडबाट याडमा घाटितिर आइछ । यसै गाईको पछि गोठालाहरूको एक दलले हिमालयको उब्जाउ दक्षिणी फाँटमा आएर बसोबास गरेको हो । वर्तमान किरातीहरूमा प्रचलित विश्वासअनुसार पनि किरातीहरूको हिमालवारि यही प्रथम आगमन हो (श्रेष्ठ, २०४२ : ९) ।

(श्रेष्ठ, २०४२ : १२) ले चेम्जोङको हिस्ट्री एण्ड कल्चर अफ किराती पिपल भन्ने पुस्तकबाट साभार गर्दै भनेका छन् -“किरात मुन्धुमका अनुसार “परमात्माको शक्ति र सिन्धुक महारानीको आदेशअनुसार उवाहाङ्गले किरात देशको ताप्लेजोङ्ग (ताप्लेजुङ्ग), पोमेजोङ्ग (पाँचथर), चेम्फुजोङ्ग, गढहरू विजय गर्दै मिथिला प्रदेशसम्म हमला गरी आफ्नो देशको सिमाना वहाँ राखे” (श्रेष्ठ, २०४२ : ९) । प्रत्येक किरातीको घरको सम्मुख शिवजी स्थापना गरेको ठाउँमा सिउडीको बोट रोपिन्छ र साँभविहान त्यसको पूजा हुन्छ । अघि मिस्र देशमा विरालो, चील, सर्प, बाँदर आदिको मूर्ती बनाई पूजा गर्थे । वर्तमान वंशका कुनै कुनै घरमा विरालो देव, चील देव, सर्प देव र बाँदर देव मान्दछन् ।”

सामान्य तथा स्वीकृत सिद्धान्तअनुसार यो जातिको नामको उत्पत्ति “किरिआथ” शब्दको अपभ्रंशबाट भएको हो र भूमध्यसागरीय क्षेत्रको मोआवाइट भाषामा यसको माने किल्ला अथवा शहर हो । ओल्ड टेस्टामेण्ट र असिरियन किंवदन्ती दुवैमा उल्लेख भएको यो जातिको प्राचीनता प्रष्ट छ र दुवैले के देखाउँछ भने उनीहरूका पुर्खा जो बेबिलोनको नाहोर र उरमा

बसोबास गर्थे, उनीहरूलाई हेब्रुहरूले लखेटे र उनीहरूको एक हाँगा २४०० ई.पू. तिर मेसोपोटामियामा बसोबास गरे । कसरी उनीहरू उत्तर भारतवर्ष र हिमालय क्षेत्रमा बसाइ सरे ठीकसँग थाहा पाउन सकिएको छैन तर उत्तर पर्सियामा र मेडियामा उनीहरूको अस्तित्वको प्रमाण छ (श्रेष्ठ, २०४२ : १३) ।

ईमानसिंह चेम्जोङले उल्लेख गर्नुभएअनुसार किरातीहरू काशीवंश, ताइश्यान वंश र लाशा वंशमा विभाजित थिए र उनीहरू उत्तर-पश्चिम, पूर्व र उत्तरतिरबाट आई नेपाल बसोबास गरे (ऐ) ।

काशी वंश :

काशी वंशका किरातीहरूको मुख्य थलो मुनातेम्बे हो र उनीहरू त्यहाँबाट पर्सियाको दक्षिण-पश्चिम भागमा आई बसोबास गरे । त्यस जग्गाको नाउँ काशी राखे । १५०० ई.पू. मा उनीहरूले बेबिलोनमा पनि शासन गरे । वंशी राजाले १३०० ई.पू. तिर उनीहरूमाथि विजय गरे र उनीहरूलाई देशबाट निकालिदिए । नामदिवेर नामक राजपुरोहितको नेतृत्वमा उनीहरू अफगानिस्तानमा बसे । त्यसपछि उनीहरू हिन्दुस्थान तर्फ आएर एउटा समूह हिन्दुस्थानको समतल भूमितिर बसोबास गरे भने अर्को समूह उत्तर हिमालको पहाड तराईको भय र जंगल साफ गरी एउटा गाँउ बसाए र त्यसलाई सिमाङ्गढ नाउँ राखे । त्यहाँबाट नै यो वंशका किरातीहरू डोटी, प्यूठान, पाल्पा, नेपाल खाल्डो, जिरी आदि विभिन्न क्षेत्रहरूमा बसाइ सरे र आ-आफ्नो राज्य कायम गरे । यही वंश मोरङ, तराई उजाड गरी वस्नेहरू मेच, कोच र धिमाल भए । फेरि यो स्थानबाट एक हाँगा छुट्टिएर गई इलाम पहाड बस्नेहरू इमे भए र अर्को हाँगा त्रिजुगा खोला तरेर ख्वालुङ, रावा, लिखु आदि जग्गा आवाद गर्नेहरू बारबोम्बा भए (ऐ. १५) ।

ताइश्यान वंश

२६९६ ई.पू. तिर विदेशबाट एक वंश आई चीनमा राज्य स्थापित गरे । शियावंशी राजापछि चीन मुलुकमा चाववंशी राजा भए । यहाँ चाववंशी राजाका समयमा सारा प्रदेशमा आपुंगी राजाहरू भई ताइवंशी चिनियाँहरू कोही थाइल्याण्डतिर बसाइँ सरे, कोही बर्मातिर लागे कोही ताइरोड हुँदै आसामबाट अरु अगाडि पश्चिमतर्फ बढेर मोरान-बो राही (मेच, कोच जातिको एक शाखा) वंशसित लडाइँ भयो । मुङ्माव रोगको जीत भयो र उनको नाउँमा सो

प्रदेशको नाउँ मोरङ भयो । मोरङबाट उनले उत्तर पहाड चढाइ गरी चैनपुर कब्जा गरे र यही चैनपुरबाट एक हुद्दा इलाम गई बसोबास गरे (ऐ.) ।

लाशा वंश

आर्यहरू भारतमा आएपछि किरातीहरूलाई साह्रै सताएकाले किरातीहरू पूर्व तिब्बततिर लागे । किरातीहरूको यो वंशमा एक जना “सुवा हांग” भन्ने नामी पुरुष निस्के । उनको मुनाफेन हांग भन्ने छोरो भयो । उनले मध्य तिब्बतमाथि चढाइ गरी त्यहाँ आफ्नो दखल जमाए । त्यहाँ उनको लाशाहांग भन्ने छोरा भयो र उसले त्यहाँका निवासीहरूलाई अत्याचार गरेकाले सारा प्रजाले विरोध गरे र उनीहरूले उनलाई मृत्युको मुखमा पारे । उवाहांग र चाडबाहांग भन्ने अर्का दुई छोराहरू थिए । राजसिंहासनका बारेमा उनीहरू दुई दाजुभाइका बीचमा अनवन भयो र मन्त्रीहरूले कान्छो चाडबाहांगलाई राजा बनाए । त्यसपछि आफ्ना अनुचरहरू लिई दक्षिण तिब्बततिर लागे र पूर्व नेपालको ताप्लेजुङमा आइपुगे । त्यहाँ काशी वंशका किरातीहरूले जग्गा आवाद गरिसकेका थिए । शुरुमा उनीहरूसंग उनको झगडा भयो तर उनीहरूसंग बिहेवारी गरी एक भई बसे र राजा उवाहांगले सबै किराती गाउँले राजाहरूलाई आफ्नो वशमा ल्याए । उनले उनीहरूलाई किरातीहरूको ऋग्वेद सिकाए । उनले आफ्नो राजधानी ताप्लेजुङबाट चेम्फुवाजोगमा सारे । उनीहरूकै सन्तान कोही तामाकोशी सुनकोशीतिर लागे, कोही सिक्किमतिर लागे । उनीहरू सबै आफूलाई लाशावंशी हौं भन्दछन् ।

माथि उल्लिखित इतिहासकारहरूका भनाइ अनुसार किरातीहरूको मूलथलो कसैले अफ्रिका महादेश भनेका छन् भने कसैले पर्सियाको उत्तरी मैदान, कसैले बेबिलोन, कसैले असिरिया, कसैले सुमेर, कसैले मिस्र भनेका छन् । किरातीहरू बाहिरबाट भारतवर्षको समतल भूमि, नेपाल, उत्तर बंगाल र आसाममा आई बसोबास गरे भन्ने भनाइ प्राय सबैको छ । ईमानसिंह चेम्जोङको भनाइअनुसार किरातीहरूको एक हांगो अफगानिस्तान भएर हिन्दुस्थान आए, त्यहाँबाट नेपालको तराईको जंगल फाँडी सिमागढमा बसोबास गरेर त्यहाँबाट उनीहरू नेपालका विभिन्न क्षेत्रहरूमा गएर बसोबास गरे । दोस्रो हांगो बर्माबाट ब्रह्मपुत्र तरेर आसाम हुँदै मोरङ आई बसोबास गरे । तेस्रो हांगो तिब्बतबाट ताप्लेजुङ र हेदाडनामा आई बसोबास गरे, त्यहाँबाट उनीहरू पूर्वी नेपालका विभिन्न पहाडी क्षेत्रमा गई बसोबास

गरे । माथि उल्लिखित अधिकांश विद्वानहरूको के भनाइ छ भने किरातीहरू मंगोल हुन् । प्रायः सबैको भनाइ छ किरातीहरू बाहिरबाट आएका हुन् (ऐ) ।

किरात शब्दले नेपालका धेरै जातिहरूलाई समेटेको छ । किरात जाति भित्रकै प्रमुख जाति लिम्बू पनि हो । विगतमा किरातहरूको बसोबास क्षेत्रलाई तीन भाग वल्लोकिरात, माझकिरात र पल्लोकिरात गरी विभाजन गरेको पाइन्छ (चेम्जोङ किरातकालीन विजयपुरको संक्षिप्त इतिहास १९७५: ९४-९५) । पल्लोकिरातलाई लिम्बूवान, अर्थात् लिम्बूहरूको बसोबास रहेको क्षेत्र मानिन्थ्यो । यस क्षेत्रमा लिम्बूहरू चार, पाँच हजारवर्ष देखि बसोबास गर्दै आएका छन् (विष्ट : २०५३ : ३४) । लिम्बूहरू आफ्नो भाषामा आफूलाई याक्थुडवा भन्न रुचाउँछन् । जहाँसम्म याक्थुडवा शब्दको कुरा छ, यो शब्द लिम्बूहरूको आफ्नै शब्द हो । पाँचौं शताब्दिमा बौद्ध भिक्षु महानामद्वारा लिखित 'महावंश' नामक एक पाली ग्रन्थमा यख्व वंशको उल्लेख गरिएको छ । यख्व वंशलाई हिन्दु ग्रन्थहरूमा 'यक्ष' र लिम्बू ग्रन्थहरूमा चाहिँ 'यक्थुड' भनी लेखिएको पाइन्छ । यो यख्व शब्दको अपभ्रंश हो । लिम्बू भाषामा यक्को अर्थ गढी, किल्ला वा शहर हुन्छ । लिम्बू जातिको पूर्वा यख्व वंश नै हुन् भन्ने कुरामा विद्वानहरूको मतैक्य छ ।

“लिम्बू” शब्द किरात, मङ्गोल र जनजाति जस्तो विजातीय वा अपशब्द नभई एक गरिमाय र आफ्नै शब्द हो । छैठौं शताब्दिसम्म वर्तमान लिम्बूवान भू-भागलाई याक्थुडलाजे र लिम्बू समुदायलाई याडथुडवा नै भनिन्थ्यो । तिनताका यो याक्थुडलाजेमा आठराजाहरू थिए । यी आठ राजाका दश मन्त्री थिए । यिनै दश मन्त्रीहरूका सहयोग र सल्लाहमा आठराजाहरूले लामो समयसम्म एक लोककल्याणकारी शासन चलाएका थिए (श्रेष्ठ, २०४२ : ४७) ।

समय बित्दै गयो, आठराजा र दश मन्त्रीहरूमा आपसी मतभेद पनि बढ्दै गयो । फलतः एकदिन आठराजाहरूले आफ्ना दश मन्त्रीहरूलाई पदच्युत गरिदिए । ती पदच्युत गरिएका मन्त्रीहरूले पनि अम्वेपोज:मा, सुम्हेत्तुडमा कामगेत्लाडमा, फेदेनयक्मा र नाम्फुनयक्मा भन्ने गढीहरूमा जनसभा राखेर यी स्वेच्छाचारी राजाहरूलाई सत्ताच्युत नगरी शान्तिको सास नफेने भनी देवदेवीलाई साक्षी राखी प्रतिज्ञा गरे । अब याक्थुडलाजेमा युद्धको द्वन्द्व बज्न थाल्यो । दश मन्त्रीहरूले धनुकाँडद्वारा आठ राजाहरूमाथि आक्रमण गरे भने आठराजाहरूले ढाल तरवारद्वारा प्रत्याक्रमण गरे । धेरै दिनसम्म युद्ध चलिरह्यो । यो युद्धमा लाखौं मानिस

मारिए । आखिर राजाहरू हताहत भए भने दस मन्त्रीहरू याक्थुडलाजेका राजा भए । पुनः यी दस राजाहरूले गढीहरूमा विजय सभा राखी आफ्नो मनोकामना पूर्ण भएकामा देवदेवीलाई धन्यवाद दिएर आफ्नो देशलाई धनुर्धारीमा देश अर्थात् लिम्बूवान र आफूलाई धनुर्धारी अर्थात् लिम्बू घोषित गरे । त्यसपछि मात्रै याक्थुडलाजेलाई लिम्बूवान र याक्थुडवालाई लिम्बू भन्न थालिएको हो (नेम्वाङ : सन् १९९३ : ७-९) । जब दस याक्थुडवाहरूले विजय प्राप्त गरे तब ती दस याक्थुडवाहरूले यो राज्य धनु (लि) र धनुर्धारी (लिआबु) बाट विजित भएको हुनाले लिम्बूवान राख्ने निर्णय गरी त्यस राज्यमा बस्नेहरूलाई लिम्बू भन्न थालियो (चेम्जोङ : २०५९ : ४) । कालान्तरमा ती दश लिम्बूहरूले आफ्नो प्रशासनिक अधिकार गुमाए त्यसपछि त सबै याक्थुडवाहरू आफूलाई लिम्बू भनाउन शुरु गरे (चेम्जोङ, २००३ AD, ५४) । तत्कालीन लिम्बूवानको सिमाना उत्तरमा तिब्बत, दक्षिणमा मधेस, पूर्वमा मेची र कोशी अञ्चलका पहाडी जिल्लाहरू जहाँ लिम्बूहरूको बसोबास अधिक रहेको छ, त्यही भूभाग नै लिम्बूवान थियो ।

लिम्बूवान भन्नाले पूर्व नेपालका ६ ओटा जिल्लाहरू बुझिन्छ र यसभित्र नेपालका ६ ओटा जिल्लाहरू धनकुटा, तेह्रथुम, संखुवासभा, ताप्लेजुङ्ग, पाँचथर र इलाम पर्दछन् । लिम्बूवानलाई पल्लोकिरात भन्ने चलन पनि छ । लिम्बूवानको क्षेत्र पूर्वमा मेची, पश्चिममा अरुण, उत्तरमा तिब्बत र दक्षिणमा सुनसरी, मोरङ, भद्रा हो । यसको क्षेत्रफल ४,३४७ वर्ग कि.मि. छ (श्रेष्ठ, २०४२ : ५६) ।

नेपालमा आदिमकालदेखि बसोबास गर्दै आएको मङ्गोलियन वंश वृक्षको एउटा शाखा लिम्बू जाति हो (ऐ) । हिमाली भन्दा बाहिरबाट आर्यको आगमन पूर्व नेपालमा प्रवेश गरेका द्रविड, मनखमेर, नांगा र किरात मध्ये किरात शाखाबाट छुट्टिएको लिम्बू हो ।

नेपालको अरुणखोला र तमोरखोलाको बीचको भूमिलाई लिम्बूवान भनियो । त्यसक्षेत्रमा बस्नेहरूले आफूलाई याक्थुडवा भन्थे । लिम्बूहरू तीन क्षेत्रबाट लिम्बूवानमा प्रवेश गरेका हुन् (ऐ) ।

१) तिब्बत २) मध्ये मैदान काँशी ३) फेदाप

रिस्लेको भनाइलाई उद्धृत गर्दै दास शरदचन्द्र लेख्छन् - लिम्बूवान राज्यको पान्थर, छथर आठराई, याडरूप र चौबीसमा “काँशी गोत्र” का जो काशी बनारसबाट प्रवेश गरेका लिम्बू

छन् - मिताखोला, चारखोला, माइखोला, फेदाप (भुइफुट्टा) र तम्बरखोलामा लासा गोत्रका - जो तिब्बत, लासाबाट प्रवेश गरेका लिम्बू लिम्बूहरूको बसोबास छ (ऐ : ५५) ।

३.२ किरात धर्म

लिम्बूहरूको आफ्नै धर्म हुन्छ जसलाई किरात धर्म भनिन्छ । उनीहरूका विभिन्न देवीदेवताहरू छन् तापनि ईश्वर एउटै छ भन्ने कुरामा विश्वास गर्छन् । उनीहरू “तागेरा निड्वाफुडमा” लाई सर्वव्यापी परमात्माको रूपमा, सम्पूर्ण ब्रम्हाण्डको सृष्टिकर्ताको रूपमा मान्दछन् (ऐ : १००) ।

“पेरोक्मीवा यम्फामिवा” तागेरा निड्वाफुमाडको निर्देशनमा सृष्टि गर्ने देवता हुन् । लिम्बूहरू “हाडसाम थेवाभाड” र “सुवेन्दिड सुनु युमासाँमाड” लाई पुज्दछन् “थुमामासाड” पृथ्वीकी देवी हुन् । लिम्बूहरू यसलाई पूजा गर्दछन् । “युमासाँमाड” देवी हुन् र थेवासाँमाड भने देवता हुन् । “ओक्वामासामाड” लिम्बूहरूको घरभित्रको मूल खाँवाको देवता हुन् । नयाँघर बनाउँदा तिनको पूजा गरिन्छ र वर्षमा १ दिन तिनको पूजा गरिन्छ । तिनको पूजा नगर्दा घरको रक्षा नहुने विश्वास गरिन्छ । तिनको पूजा गर्दा सुंगुरको पाठो काटिन्छ ।

“ताम्फुडमा” लिम्बूहरूको वनदेवी हुन् । तिनलाई खुशी नपारेमा दुर्भाग्य र रोग आउने विश्वास लिम्बू समाजमा छ । यिनलाई खुशी पार्न कुखुराको भाले, पोथी र एउटा आपद र दुर्घटनामा बचियोस् भनी घरको मूलपुरुषको नामबाट लिम्बूहरू एउटा पूजा गर्दछन् । यसलाई नाहाडमा भनिन्छ । “नाहाडमा” को पूजा गर्दा कुखुराको भाले र धनुकाँड चाहिन्छ । यसलाई शिर पूजा पनि भनिन्छ (ऐ.) ।

लिम्बू समाजमा माइतीले चेलीको नाममा तिनको कल्याणको लागि पूजा लगाउँछन् र त्यस्तै चेलीले पनि माइतीको नाममा तिनको कल्याणको लागि पूजा लगाउँछे । यस्तो पूजालाई “माडगेना” भनिन्छ । यस्तो पूजा गर्दा एकजोर कुखुराको भालेपोथी र सामपोक चढाइन्छ । सामपोक कोदो र मर्चा मिलाएर बाँसको सानो तोडवा अर्थात् हुंग्रामा हालेर बनाएको वस्तुलाई भनिन्छ । जसको नामबाट “नाहाडमा” र “माडगेना” पूजा गरिन्छ त्यही व्यक्तिको कम्मरदेखि उँभोको वस्त्र “यावो” (प्रतीक) राख्नुपर्छ (ऐ) ।

३.३ लिपि, भाषा र साहित्य

लिम्बूहरूको आफ्नै लिपि छ र यसलाई “किरात शिरीजंगा लिपि” भनिन्छ । हिजोआज लिम्बू भाषामा साहित्यको रचना हुन थालेको छ । लिम्बू भाषामा इतिहास, व्याकरण, कविता, कथा, निबन्ध, नाटक, उपन्यास आदिको रचना हुन थालेको छ । तर किरात शिरीजंगा लिपिमा पुस्तक र पत्रिकाको प्रकाशन जुन रूपमा सिक्किममा भएको देखिन्छ त्यस रूपमा भने नेपालमा भएको पाइदैन । हाल नेपालमा एक कक्षादेखि पाँच कक्षासम्म लिम्बूभाषा र किरात शिरीजंगा लिपि पढाइने विद्यालयहरू करिब ९० ओटा जति स्थापना भइसकेका छन् (ऐ : ११०) ।

३.४ पेशा

खेती नै लिम्बूहरूको मुख्य पेशा हो । उनीहरू धान, मकै, कोदो, आलु, गहुँ, तोरी आदि उब्जाउँछन् । हडकड, बेलायत, ब्रुनाई, सिंगापुरमा विदेशी सेनामा उनीहरू धेरै संख्यामा भर्ती भएका छन् । भारतीय सेनामा पनि जागिर खाएका छन् । विदेशी सेनामा जागिर खानु उनीहरूको मुख्य पेशा भएको छ । लिम्बूनीहरू टोपी, चौबन्दी चोला,खास्टोको ढाका कपडा बुन्छन् (ऐ.: ११२) ।

३.५ नारीको स्थान, पोशाक र थर

लिम्बू समाजमा नारीहरूलाई अरु नेपाली समाजमा भन्दा बढी स्वतन्त्रता छ । उनीहरू मेलापात तथा हाट बजारमा स्वतन्त्रतापूर्वक हिँडुल गर्नुका साथै दुई तीन रातसम्म तन्नेरीहरूसँग नाच्छन् र घर फर्कन्छन् । लिम्बूनीहरू सुनको फूल, गदवारी, तिलहरी, कल्ली, चुरा आदि गहना लगाउँछन् । उनीहरू कैची पारेर गुन्यू र चोला लगाउँछन् । लिम्बूहरू भने प्रायः दौरा, सुरुवाल र टोपी लगाउँछन् । लिम्बू समाजमा जात प्रथा पाइदैन । लिम्बूका थरहरू २४४ ओटा छन् (ऐ.) ।

३.६ धाननाच

लिम्बूहरूको प्रसिद्ध नाच धाननाच हो । यसलाई यालाक्मा वा यालाडमा पनि भन्दछन् । धाननाचमा लहरै एकजना केटा एकजना केटी हुँदै हात समातेर नाच्छन् । विवाह उत्सव, हाट-बजार, चाडपर्वमा तन्नेरी-तरुनीहरू कहिलेकाँही दुई तीन रातसम्म यो नाच नाच्छन् ।

धाननाचमा आफ्ना नाताका मानिससँग नाच्नु हुँदैन भन्ने नियम छ । धाननाच नाच्दा नाचै गाइने गीतलाई 'पालाम' भनिन्छ । यसमा 'जीवन तत्वलाई ज्यादै प्रभावित पार्ने दार्शनिक कुराहरूदेखि सृष्टिको उत्पत्ति, माया र प्रीति, भाग्य र भविष्य जीवनको सुखद कल्पनाका विषय पाइन्छन् (ऐ.११७) ।

३.७ लिम्बूभाषा र भाषिका

नेपाल क्षेत्रफलको आधारमा सानो मुलुक भए तापनि यहाँ चारओटा महाभाषा परिवारका भाषाहरू बोलिन्छन् :

क) भारोपेली ख) भोटवर्मेली ग) आग्नेली घ) द्रविडेली

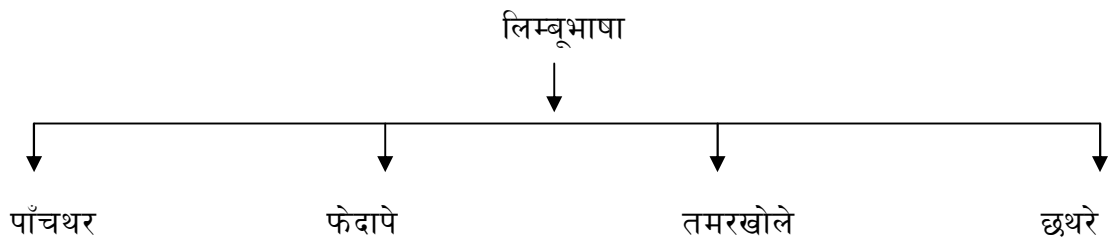
नेपाल आधारभूत रूपमा भोटवर्मेली भाषाको क्रीडा भूमिका रूपमा देखिन्छ । यो सियो निशी (१९९३.)का अनुसार भारतीय उपमहाद्वीपमा जम्मा ७१ ओटा भोटवर्मेली भाषा बोलिन्छन् ती मध्ये नेपालमा मात्रै ५८ ओटा भाषा बोलिन्छन् (पोखरेल : २०५० : २४) । तिनै भोटवर्मेली भाषाहरूमध्ये लिम्बू भाषा पनि एक प्रमुख भाषा हो । लिम्बूभाषा चिनियाँ-भोट अन्तर्गतको भोटवर्मेली शाखाको पूर्वी भेग अन्तर्गतको किराती भाषा हो (ऐ.११९) ।

यो भाषा भोटवर्मेली परिवारको पूर्वीय शाखा अन्तर्गत बोडिक उपशाखाको हिमाली वर्गको पूर्वी किराती भाषा हो भन्ने तथ्यको पुष्टि हुन्छ (ऐ.) । कतिपय विशेषताहरू आग्नेय परिवारका भाषासँग पनि मिल्नुको कारण धेरै समयसम्मको मिश्रण, घनिष्ट सम्बन्ध, सांस्कृतिक आदानप्रदानलाई लिन सकिन्छ । भाषा समृद्ध बन्नका लागि अन्य छिमेकी भाषाबाट धेरै शब्द तथा विशेषताहरूलाई आफूमा समाहित गरेको संसारमा विकसित भाषाहरूको अध्ययनबाट बुझ्न सकिन्छ । लिम्बू भाषामा आर्यभाषा (संस्कृत) को पनि प्रभाव परेको पाइन्छ (अर्याल : २०६०, १२१) । यसलाई पनि लिम्बू भाषीहरू र संस्कृत भाषीहरू बीचको लामो संसर्गको परिणाम मान्न सकिन्छ ।

लिम्बूभाषा बोलिने क्षेत्र नेपालमा मेची र कोशी अञ्चलका ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम, भूपा, सुनसरी, मोरङ, तेह्रथुम, धनकुटा, संखुवासभा जिल्लाहरू हुन् । यसको अतिरिक्त लिम्बूभाषीहरू भारतको सिक्किम, डुबर्स, दार्जिलिङ, देहरादुनसम्म रहेका छन् भने वर्मा र भूटानमा समेत केही लिम्बूभाषीहरू रहेको जानकारीमा आएको छ । नेपालका लिम्बूभाषी

रहेका जिल्लाहरू उत्तरमा कञ्चनजंघा र कुम्भकर्ण हिमालको फेददेखि दक्षिणमा तराईसम्म फैलिएर रहेको छ । यी स्थानहरू बीचमा तमोर, काबेली, अरुण जस्ता ठूलठूला नदीहरू वारपार गर्न अहिले पनि सितिमिति सम्भव छैन । यसो हुँदा वारि र पारिको सम्पर्क हुने सम्भावना नै रहदैन । यातायात र सञ्चारको अभावले वारि र पारिको भाषामा कालान्तरमा विभेद देखापर्नु स्वाभाविक नै हो ।

एकातिर भौगोलिक विकटता, यातायात र सञ्चारको अभाव अर्कोतिर उत्तरमा भोटेहरूको प्रभाव दक्षिणमा भारतीय भाषाको प्रभाव रहेको देखिन्छ । लामो समयसम्म लिम्बूहरू बाह्यशक्तिको दबावमा रहेको इतिहास छ । यिनै कारणहरूले गर्दा लिम्बूभाषाका स्थानीय भेदहरूको सिर्जना हुन पुगेको देखिन्छ । विभिन्न स्थानहरूमा बोलिने लिम्बू भाषामा केही न केही विभेद देखिए तापनि चार भेदलाई प्रमुख रूपमा भाषिका मान्न सकिन्छ (चेमजोङ, २०५९:१०९) ।

क) पाँचथरे :

यो भाषिका नेपालका ताप्लेजुङ्गको याङरोक, धनकुटाको चौबीसथुम तथा इलाम र पाँचथर जिल्लाका विभिन्न भागमा बोलिन्छ । त्यस्तै विदेशतिर बोलिने भाषिका पनि यही हो । लेख, प्रकाशन, पठन-पाठन र बोधगम्यताका दृष्टिले यस भाषिकालाई मानक भाषिका पनि भनिन्छ (श्रेष्ठ, २०४२:१२०) । यस भाषिका अन्तर्गतका केही स्थानीय भेदहरू पनि भेटिन्छन् । तिनलाई उपभाषिकाका रूपमा हेर्न सकिन्छ । जस्तै : इलामतिर बोलिने चारखोले, धनकुटाको चौबीसथुमतिर बोलिने चौबीसे र याङरोक आदि । यी उपभाषिकाहरूका शब्दभण्डारका केही शब्द र लवजमा भेद रहेको भेटिए तापनि बोधगम्य रहेको पाइन्छ ।

ख) फेदापे

यो भाषिका मूलतः तेह्रथुम क्षेत्रका आठराई, हाडपाड, छातेढुङ्गा, सिधुवा, पोखरी, वसन्तपुर आदि लिम्बूवान वस्तीहरूमा प्रचलित छ । पाँचथरे भाषिका व्यापक क्षेत्रमा बोलिएर मानक

भाषिका मानिए तापनि एउटै क्षेत्रमा घना जनसङ्ख्याले प्रयोग गर्ने यो भाषिकाका भाषीहरूको सङ्ख्या सबैभन्दा ठूलो रहेको छ । यो भाषिकाका केही शब्द र उच्चारणमा भेद देखापरेको भए तापनि बोधगम्य नै छ ।

ग) तमरखोले

यो भाषिका वर्तमान ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा विशेषतः तमरखोला र त्यसका सहायक मेवाखोला, मैवाखोला आसपासमा रहेका लिम्बूहरूले बोल्ने अर्को भाषिका हो । याङरूपतिर बोलिने भाषिकालाई पनि यसै अन्तर्गत राखेको पाइन्छ (ऐ : १२५) ।

घ) छथरे

यो भाषिका प्रमुख रूपमा धनकुटा जिल्लाका ताङखुवा, हात्तीढुङ्गे, भिरगाउँ र वञ्चरे, तेह्रथुम जिल्लाका दक्षिण-पश्चिममा पर्ने दाङगाप्पा, छथर-पोखरी, हमरजुङ र ओखरबोटे तिर बोलिन्छ । यो भाषिका अरु भाषिका भन्दा स्पष्ट फरक जस्तो देखिन्छ ।

अध्याय - चार

पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको वर्गीकरण/तालिकीकरण तथा विश्लेषण र त्रुटि गर्नका कारणहरू

४.१ परिचय

भाषा एक व्यवस्थित संरचना हो । हरेक संरचनाको निर्माण यस अन्तर्गत रहेका संरचक घटकहरूद्वारा भएको हुन्छ । भाषा पनि आफ्नै संरचकघटक वा एकाइहरूद्वारा निश्चित अनुक्रममा निवद्ध भई व्यवस्थित र सार्थक बनेको हुन्छ । भाषाको न्यूनतम अर्थयुक्त एकाइ रूप हो । रूपहरू मिलेर शब्द र पदको निर्माण भएको हुन्छ । त्यसै गरी पदहरू मिलेर पदावली र वाक्यको निर्माण हुने गर्दछ । वाक्य नै भाषाको पूर्ण अर्थवहन गर्न सक्ने भाषिक एकाइ हो । एउटा अर्थपूर्ण वाक्यभित्र विभिन्न पदहरूको सङ्गतिपूर्ण मेल रहेको हुन्छ । वाक्यमा प्रयुक्त पदहरूको सङ्गतिपूर्ण मेल हुनु अर्थपूर्ण वाक्यको प्रमुख सर्त हो । यदि उक्त मेलमा असङ्गति वा बेमेलता देखिएमा पदसङ्गतिगत त्रुटि भएको भनिन्छ : जसकारण भाषा अस्वाभाविक, हास्यास्पद र अर्थसम्प्रेषणमा समेत समस्या उत्पन्न हुने गरेको पाइन्छ । सङ्गतिका सम्बन्धमा केही विद्वानहरूले दिएका भनाइहरू :

वाक्यीय संरचनामा आएका दुई वा दुईभन्दा बढी एकाइहरू (शब्दहरू) ले समान रूपगत अभिलक्षण देखाउनु सङ्गति हो (शर्मा, २०५४:२४४) ।

वाक्यमा प्रयोग भएका शब्दहरूका बीचको एकात्मक मेल वा अनुकूलनलाई सङ्गति भनिन्छ । यस्तो सङ्गतिमा विशेष गरेर कर्ता र क्रियापद तथा विशेष्य (नाम/सर्वनाम) र विशेषणका बीचको मेललाई लिइन्छ । वाक्यमा लिङ्ग, वचन, पुरुष तथा आदरका दृष्टिले कायम हुने सङ्गति नेपालीमा विशेष महत्त्वपूर्ण हुन्छ (अधिकारी, २०६९: ७५) ।

यस आधारमा हेर्दा वाक्यमा प्रयुक्त पदहरूको अर्थपूर्ण रूपात्मक मेल हुनुलाई नै सङ्गति भनिन्छ । पदसङ्गतिअन्तर्गत वाक्यमा (उद्देश्य) कर्ता र (विधेय) क्रियापद बीचको सङ्गति हुनु आवश्यक देखिन्छ । यस आधारमा हेर्दा नेपाली सङ्गति व्यवस्थामा प्रभाव पार्ने महत्त्वपूर्ण व्याकरणात्मक कोटिहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरार्थी हुन् ।

यस अध्ययनको प्रमुख विषय लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपालीमा गर्ने पदसङ्गतिका त्रुटिहरूको विश्लेषण नै हो । यो अध्ययन नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्ने सिकारूसँग सम्बन्धित छ । पक्कै पनि पहिलो भाषा सिकाइ र दोस्रो भाषा सिकाइमा अन्तर हुन्छ । जसमा पनि भारोपेली परिवारको नेपाली भाषा, भोट-बर्मेली परिवारको लिम्बू मातृभाषा भएका विद्यार्थीहरूले सिक्ता गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण गर्नु रहेको छ ।

लिम्बू मातृभाषी सिकारुहरूका नेपाली भाषाको प्रयोगमा हुने त्रुटिहरूको तथ्यपरक व्याख्या र विश्लेषण गर्न ताप्लेजुङ जिल्लाका तीनओटा गाउँ विकास समितिहरू क्रमशः साँघु, दुङ्गेसाँघु र खाम्लुङ्गमा अवस्थित चारओटा सरकारी विद्यालयहरू क्रमशः श्री नारायणी उच्च मा.वि., श्री गङ्गा नि.मा.वि., मैवाखोला उ.मा.वि. तेम्बे, श्री पृथ्वी उच्च माध्यमिक विद्यालय खाम्लुङ्ग कक्षा ८ मा अध्ययनरत लिम्बू मातृभाषा भएका ५६ जना विद्यार्थीहरूलाई जनसङ्ख्याका रूपमा लिइएको छ । यादृच्छिक नमुना छनोट विधिद्वारा प्रत्येक विद्यालयबाट १४ जनाका दरले विद्यार्थीहरूलाई छनोट गरिएको छ । छनोटका क्रममा १४ जना मध्ये सातजना छात्र र सातजना छात्रागरी जम्मा २८ जना छात्र र २८ जना छात्रालाई छनोट गरिएको छ । नमुना विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न शीर्षकहरू दिई अनुच्छेद तथा निबन्ध रचना गर्न लगाई तिनीहरूको उत्तरको आधारमा त्रुटिहरूको सङ्कलन गरिएको छ । साथै औपचारिक, अनौपचारिक संवादको परिस्थिति सिर्जना गरी तिनमा पाइएका त्रुटिहरूलाई समेत अध्ययनका लागि सङ्कलन गरिएको छ ।

अध्ययनलाई क्रमबद्ध बनाउन, पहिचान र त्रुटिका कारणहरू गरी दुई छुट्टाछुट्टै उपशीर्षकहरूमा बाँडेर व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको पनि विभिन्न क्षेत्र हुने हुँदा मूलतः लिङ्गसङ्गति, वचनसङ्गति, पुरुषसङ्गति, आदरसङ्गति गरी चार उपशीर्षकमा छुट्टाछुट्टै अध्ययन गरिएको छ ।

४.२ लिङ्गसङ्गतिगत त्रुटिहरू

भाषिक लिङ्गलाई परिभाषित गर्ने क्रममा विभिन्न विद्वान्हरूको मतलाई अधि सार्न सकिन्छ । लिङ्गले जातिलाई बुझाउँछ (शर्मा, २०५४: १७५) । लिङ्ग मूलतः नामसँग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटि हो । यसले खास नामको प्रकृतिलाई जनाउँछ । त्यसै गरी जर्मन, ग्रीक, ल्याटिन भाषामा पनि लिङ्ग तीनप्रकारका नै छन् । सस्कृत भाषामा पनि पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग

र नपुङ्सकलिङ्ग छन् (बन्धु, २०४८ : ६६) । नेपाली भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी लिङ्ग दुई प्रकारका छन् (ऐ.) । सिग्द्याल (२०४८ : १९) का अनुसार पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग र नपुङ्सकलिङ्ग गरी तीन प्रकारका छन् । (भट्टराई २०३३:७०) ले उभयलिङ्ग समेत थप गरी लिङ्ग चारओटा पुऱ्याएका छन् । (अधिकारी २०५७ : ७६) ले लिङ्ग, संख्या नछुट्याएर लिङ्ग छुट्याउने आधार (मानव-अमानव, पुरुष-स्त्री, सजिव-निर्जीव आदि) उल्लेख गरेका छन् । यसरी नेपाली भाषामा लिङ्गका किसिम छुट्याउन कठिन परे तापनि बन्धुले गरेको लिङ्गको प्रकारलाई नै आधार मानी पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई किसिमका लिङ्गको चर्चा गर्ने गरिएको पाइन्छ । त्यसै गरी लिम्बू भाषाको व्याकरण व्यवस्था अनुसार पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग, नपुङ्सकलिङ्ग र उभयलिङ्ग गरी चार किसिमका छन् (मावो २०६७ : ४९) । उदाहरणका लागि लिम्बूभाषा र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन तल गरिएको छ :

४.२.१ त्रुटिपहिचान

लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको वाक्यस्तरको संरचना बोल्दा वा लेख्दा लिङ्गसङ्गतिगत त्रुटिहरू प्रशस्त गरेका पाइन्छन् । नेपाली भाषाको वाक्य संरचनामा उद्देश्य र विधेयमा लिङ्ग सङ्गति अनिवार्य हुन्छ, भन्नुको अर्थ कर्ता वा कर्म जुन लिङ्गको हुन्छ त्यही लिङ्ग अनुसारको क्रियापद प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

तालिका सं. २
नेपाली भाषाका शुद्ध वाक्यहरू

स्त्रीलिङ्गी वाक्य	पुलिङ्गी वाक्य
बहिनी आई ।	भाइ आयो ।
बहिनी आएकी थिई ।	भाइ आएको थियो ।
मेरी जेठी छोरी हिडी ।	मेरो जेठो छोरो हिड्यो ।
कान्छी बहिनी होची छे ।	कान्छो भाइ होचो छ ।
उनी गाठाला जान्छिन् ।	ऊ गोठाला जान्छ ।
उसकी बहिनी सानी छे ।	उसको भाइ सानो छ ।
बहिनी आई भने खुव रुन्छे ।	भाइ आयो भने खुव रुन्छ ।

स्रोत : लामिछाने र सुब्बा, २०५७:६०)

माथिको उदाहरणबाट के प्रष्ट हुन्छ भने नेपाली भाषाको वाक्यमा लिङ्गसङ्गति अनिवार्य हुन्छ अन्यथा वाक्य त्रुटिपूर्ण र अशुद्ध हुन जान्छ । यस अध्ययनमा कक्षा ८ मा नेपाली भाषा सिक्किरहेका लिम्बू मातृभाषी ५६ जना विद्यार्थीहरूलाई 'मेरी बहिनी' शीर्षकमा निबन्ध लेखन गर्न दिँदा निम्नानुसार त्रुटिपूर्ण वाक्यहरू फेला परे ।

तालिका सं. ३

त्रुटियुक्त र शुद्ध वाक्यहरू

लिम्बूमातृभाषी विद्यार्थीका त्रुटियुक्त वाक्य	शुद्ध वाक्य
बहिनी भात खान्छ ।	बहिनी भात खान्छे ।
बहिनी पढ्दैछ ।	बहिनी पढ्दैछे ।
बहिनी स्कूल गयो ।	बहिनी स्कूल गई ।
बहिनी खेलै थियो ।	बहिनी खेलै थिई ।
बहिनी उठेछ ।	बहिनी उठिछे ।
बहिनी आएछ ।	बहिनी आइछे ।
बहिनी कहाँ गयो ?	बहिनी कहाँ गई ?
बहिनी रोयो भने आमाले माछ ।	बहिनी रोइभने आमाले मार्नुहुन्छ ।
बहिनी पुस्तक पढ्दैन ।	बहिनी पुस्तक पढ्दिन ।

स्रोत : परीक्षाको नतिजा

यस अध्ययनबाट प्राप्त त्रुटिहरूलाई तलको तालिकाको तथ्याङ्कले अभि स्पष्ट पार्न सक्छ ।

तालिका सं. ४

लिङ्गसङ्गतिगत विवरण

क्र.सं.	विवरण	छनोट सङ्ख्या	त्रुटि गर्ने विद्यार्थी		त्रुटि नगर्ने विद्यार्थी	
			सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	स्त्रीलिङ्गसङ्गति	५६	३५	६३	२१	३७
२	पुलिङ्गसङ्गति	५६	२	४	५४	९६
३	जम्मा (स्त्रीलिङ्ग र पुलिङ्ग दुवैमा)	५६	३७	६७	१९	३३

स्रोत : स्थलगत अध्ययन

माथिको तालिकाका आधारमा हेर्दा छनोट गरिएका कुल ५६ जना विद्यार्थीहरूमध्ये ३७ जनाले लिङ्गगत त्रुटि गरेको पाइएको छ । यो कुल विद्यार्थीको ६७ प्रतिशत हुन आउँछ । त्रुटि नगर्ने विद्यार्थीहरू १९ जना ३३ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा त्रुटि गर्ने विद्यार्थीको सङ्ख्या बढी देखिन्छ । विद्यार्थीहरूको त्रुटि स्त्रीलिङ्गगत पक्षमा ६३ प्रतिशत र पुलिङ्गगत पक्षमा ४ प्रतिशत मात्र देखिएवाट विद्यार्थीहरू स्त्रीलिङ्गसङ्गतिमा अत्यधिक त्रुटि गर्ने गरेको देखिन्छ । उनीहरूको त्रुटिलाई हेर्दा कुल ६७ प्रतिशत मध्ये स्त्रीलिङ्गगत त्रुटि नै ६३ प्रतिशत हुनुले यस तथ्यलाई स्पष्ट पारेको देखिन्छ ।

४.२.२ लिङ्गसङ्गतिमा त्रुटि हुने कारण

लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषाको वाक्यात्मक संरचनामा लिङ्गसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरू अर्थबाधक नरहे तापनि व्याकरणिक दृष्टिले त्रुटिपूर्ण देखिन्छ । ती त्रुटिका कारणहरू पहिचान गर्न नेपाली र लिम्बू भाषाका वाक्यहरूलाई तुलना गरे स्पष्ट हुने हुँदा दुबै भाषाका एउटै अर्थ हुने वाक्यहरू तल दिइएको छ ।

तालिका सं. ५

लिङ्गगत तुलना

नेपाली भाषाका वाक्यहरू		लिम्बू भाषाका वाक्यहरू	
स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग
म घर गएकी छु ।	म घर गएको छु ।	आङ्गा हिम्मो पेगाआड वयाड ।	आङ्गा हिम्मो पेगाआड वयाड ।
सीता किताब पढ्छे ।	राम किताब पढ्छ ।	सीता सकसक निरु ।	राम सक सक निरु ।
हरिमाया किन हाँसी ?	हरि कनि हास्यो ?	हरिमाया थ्याड ये रे ?	हरि थ्याड ये रे ?
सानी केटी ठगिई ।	सानो केटो ठगियो ।	चुकमा हिम्जा एक्तु ।	चुक्सा हिम्जा एक्तु ।
बहिनीले भात खाई ।	भाइले भात खायो ।	आन्सारे तक् चः क ।	आन्सारे तक् चःक ।
राम्रो पढे जान्छी ।	राम्रो पढे जान्छा ।	नुरिक निरु गर लःसु	नुरिक निरु गर लःसू

स्रोत : स्थानीय, शिक्षक र विद्यार्थी

माथिका दुवै भाषाका स्त्रीलिङ्गी र पुलिङ्गी वाक्यहरूलाई तुलना गरेर हेर्दा लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्य रचनामा लिङ्ग सङ्गतिमा गर्ने त्रुटिका कारणहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

क) लिम्बू भाषाको व्याकरणमा चार प्रकारको लिङ्ग हुन्छ भने नेपाली भाषाको व्याकरणमा तीन प्रकारको लिङ्ग रहेको छ ।

नेपाली - स्त्रीलिङ्ग, पुलिङ्ग र नपुसंकलिङ्ग

लिम्बू - स्त्रीलिङ्ग, पुलिङ्ग, उभयलिङ्ग र नपुसंकलिङ्ग

नेपाली भाषामा

लिम्बू भाषामा

पुलिङ्ग

पुलिङ्ग

१. बुबा आउनुभयो । (बाउ आयो)

आम्बा फ्रेरे ।

२. दाजु भात खानुहुन्छ । (दाजुले भात खान्छ)

आम्पुरे तक् च ।

३. कान्छो भात खान्छ । (कान्छो भात खान्छ)

चुक्पेलले तक् चः ।

४. केटो घर जान्छ । (केटो घर जान्छ)

कुस्सा पाड ते ।

स्त्रीलिङ्ग

स्त्रीलिङ्ग

१. आमा आउनुभयो । (आमा आयो)

आम्मा फ्रेरे ।

२. दिदी भात खानुहुन्छ । (दिदी भात खान्छ)

आन्ने तक् चः ।

३. कान्छी भात खान्छे । (कान्छी भात खान्छ)

चुक्मेल्ले तक् चः ।

४. केटी घर जान्छे । (केटी घर जान्छ)

मेन्छुमा पाड ते ।

नपुसंकलिङ्ग

नपुसंकलिङ्ग

१. ढुङ्गा माटो

खाम्लुङ्ग

२. किताब

साप्पन

३. फूल

फुड

उभयलिङ्ग

उभयलिङ्ग

गड्यौला छ ।

तना वा ।

ख) नेपाली भाषाको वाक्यमा लिङ्गभेदको निमित्त कर्ता वा कर्म हुने शब्दको स्त्रीलिङ्गी वा पुलिङ्गी स्वरूप हुन्छ र त्यही अनुरूप क्रियापदको रूप निर्धारण हुन्छ तर लिम्बूभाषा

मातृभाषाको लिङ्गव्यवस्थाको अनुकरण गर्ने हुनाले नेपाली वाक्य रचनामा त्रुटि हुन गएको देखिन्छ ।

ग. लिम्बू भाषाको क्रियापदमा लिङ्गगत भिन्नता नभएकाले त्यसैको सामान्यीकरण भई नेपालीमा त्रुटि हुने गरेको हो ।

४.२ वचनसङ्गतिगत त्रुटिहरू

एक वा अनेक बुझाउने शब्दको स्वरूपलाई वचन भनिन्छ (सिग्दाल २०५० : २२) । एक वा अनेकको बोध गराउने पदहरूलाई नै नेपाली भाषामा वचन भनिन्छ (भट्टराई, २०६२ : ५९) । लिम्बू भाषामा वचनका तीन प्रकार हुन्छन् । एकवचनलाई थिक्पाल्ला, द्विवचनलाई निर्पाल्ला र बहुवचनलाई यःक्पाल्ला भनिन्छ (माबो, २०६७ : ४९) ।

लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली सिक्ता नेपाली वाक्य रचनामा वचनसङ्गतिमा प्रशस्त त्रुटि गरेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा दुईवचन छन् - एकवचन र बहुवचन । एउटा वस्तुलाई सङ्केत गर्ने पदलाई एकवचन भनिन्छ भने एक भन्दा बढी वस्तुलाई सङ्केत गर्ने पदलाई बहुवचन भनिन्छ (भट्टराई र ढुङ्गेल, २०६४:५२) । नेपाली भाषाको वाक्य रचनामा कर्ता वा कर्मको वचन अनुसार क्रियापदको सङ्गति मिल्नुपर्दछ । अन्यथा वाक्य अशुद्ध हुने र कतिपय सन्दर्भमा अर्थको अनर्थ लाग्न गई हास्यास्पद पनि बन्न पुग्दछ । तर लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्य रचनामा यस्ता त्रुटिहरू प्रशस्त गर्ने हुनाले तिनीहरूलाई कसरी स्तरीय नेपाली सिकाउने भन्ने समस्या रहेको छ ।

४.२.१ वचनसङ्गतिगत त्रुटिहरूको पहिचान

कक्षा आठमा विभिन्न विद्यालयमा अध्ययनरत लिम्बू मातृभाषी ५६ जना विद्यार्थीहरूलाई 'छोरीलाई स्कूल पठाऔं' शीर्षकमा निबन्ध रचना गर्न दिई उनीहरूले तयार पारेका अनुच्छेदहरूको परीक्षण गर्दा निम्नानुसारका वचनसङ्गतिगत त्रुटिहरू पाइयो ।

तालिका सं. ६

वचनसङ्गतिगत त्रुटियुक्त वाक्य

लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीका त्रुटियुक्त वाक्य	शुद्धवाक्य
हामी आयो । (ब.व)	हामी आयौ ।
उनीहरू आयो । (ब.व.)	उनीहरू आए ।
काले आउंछन् । (ए.व)	काले आउंछ ।
केटीहरू गयो । (ब.व)	केटीहरू गए ।
राम र श्याम गएको थियो । (ब.व.)	राम र श्याम गएका थिए ।
रुख ढले । (ए.व)	रुख ढल्यो ।
छोरी स्कुल गयो । (ए.व)	छोरी स्कुल गई ।
सीता र गीता आयो । खुब हास्थ्यो ।(ब.व)	सीता र गीता आए खुब हास्थे ।
बहिनीहरू आयो होला । (ब.व.)	बहिनीहरू आए होला ।
मसँग धेरै गाइहरू छ । (ब.व)	मसँग धेरै गाइहरू छन् ।
साथीहरू कहाँ छ ? (ब.व.)	साथीहरू कहाँ छन् ?

स्रोत : परीक्षाको नतिजा

परीक्षणबाट प्राप्त माथिका वचनसङ्गतिका त्रुटिहरूलाई तथ्याङ्कगत आधारमा यस तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका सं. ७

वचनसङ्गतिगत विवरण

क्र.सं.	विवरण	छनोट सङ्ख्या	त्रुटि गर्ने विद्यार्थी		त्रुटि नगर्ने विद्यार्थी	
			सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	एकवचन	५६	८	१४	४८	८६
२	बहुवचन	५६	३९	७०	१७	३०
३	जम्मा (एकवचन र बहुवचन दुवैमा)	५६	४७	८५	९	१५

स्रोत : स्थलगत अध्ययन

माथिको तथ्याङ्कले के देखाउँछ भने लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको वाक्य रचनामा ८६ प्रतिशतले वचनसङ्गतिमा त्रुटि गर्दछन् । ती त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरूमध्ये पनि ७० प्रतिशतले बहुवचनमा र १५ प्रतिशतले एकवचन वाक्यमा त्रुटि गरेको देखिन्छ । यसबाट के देखिन्छ भने एकवचनको वाक्यमा भन्दा अत्यधिक मात्रामा बहुवचनको वाक्यमा त्रुटि गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कले लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई स्तरीय नेपाली भाषाको वाक्यरचनामा शिक्षण गर्दा वचनसङ्गतिगत त्रुटिहरू गम्भीर समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

४.२.२ वचनसङ्गतिगत त्रुटिका कारणहरू

स्तरीय नेपाली भाषा सिक्ने लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली वाक्यको रचना गर्दा वचनसङ्गतिमा प्रशस्त त्रुटिहरू गर्दछन् । ती त्रुटिहरू अर्थघातक नरहे तापनि नेपाली व्याकरणको दृष्टिले पूर्णतः अशुद्ध हुन्छन् । त्रुटि हुनाका कारणहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

क) लक्ष्य भाषा नेपाली र स्रोत लिम्बू भाषाको वचन व्यवस्था नै भिन्न रहेको छ । नेपाली भाषा व्याकरणमा दुई वचनमात्र एकवचन र बहुवचन छन् भने लिम्बू भाषामा संस्कृतमा जस्तै तीन वचन एकवचन, द्विवचन र बहुवचन रहेका छन् । नेपाली भाषाको बहुवचनकर्ता र कर्मका केही शुद्धता स्वरूपगत भिन्नता रहेका छन् भने प्रायः 'हरू' प्रत्यय लागेका र तिर्यक रूप नै प्रमुख हुन् र क्रियाको एको लाई 'एका' यो लाई 'ए', छ लाई 'छन्' प्रत्यय लगाएर बहुवचन बनाइने नियम छ । लिम्बू भाषाको व्याकरणमा भने प्रायः सबै वचन बुझाउने (कर्ता र कर्म) शब्दहरूको स्वरूप भिन्न हुने द्विवचनमा 'सि' र बहुवचनमा 'हा' प्रत्यय लाग्दछ भने क्रियाको रूपमा पनि त्यही अनुसारको उपसर्ग वा प्रत्यय लाग्ने हुन्छ । त्यसको निमित्त केही लिम्बू भाषाका वाक्यहरूको उदाहरण हेरौ :

तालिका सं. ८

लिम्बू र नेपाली भाषाको तुलनात्मक वाक्यहरू

एकवचन		द्विवचन		बहुवचन	
लिम्बू	नेपाली	लिम्बू	नेपाली	लिम्बू	नेपाली
आङ्गा पेका ।	म जान्छु ।	आन्छि (आन्छिगे) पिच्छेगे ।	हामी दुई जान्छौं ।	आनि (आनिगे) आवेक् ।	हामी जान्छौं ।
आङ्गानु पित् वा ।	मसँग गाई छ ।	आङ्गानु पित्था बासि ।	मसँग दुई गाई छन् ।	आङ्गानु पित्था मेवा ।	मसँग गाईहरू छन् ।
आङ्गा इममा ।	म सुत्छु ।	आन्छि इमसि ।	हामी दुई सुत्थौं ।	आनि इप्सि ।	हामी सुत्थौं ।
खेने केवेक् ।	ऊ जान्छ ।	हेन्छि पिच्छि ।	उनीहरू दुई जान्छन् ।	हेनि केबिच्छि ।	उनीहरू जान्छन् ।
आङ्गा हिम्मो पेगाङ् ।	म घर गएँ ।	आन्छि हिम्मो पे:सि	हामी दुई घर गयौं ।	आनि हिम्मो पे: जा ।	हामी घर गयौं ।
आङ्गा आन्सा पे: ।	मेरो भाइ गयो ।	आङ्गा आन्सासि पे:सि ।	मेरा दुई भाइ गए ।	आङ्गा आन्साहा मेवे ।	मेरा भाइहरू गए ।

स्रोत : प्रायोगिक लिम्बू व्याकरण, २०६७

माथिका लिम्बू भाषाका तीनै वचनका वाक्यहरूलाई केलाएर हेर्दा वचनविधान र सङ्गति नियम विल्कुल फरक रहेको देखिन्छ । यसबाट के भन्न सकिन्छ भने लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको वचनविधानको विजातीयताकै कारणले वचनसङ्गतिगत त्रुटि भएका हुन् । कतिपय त्रुटिहरू भाषाको वचनविधानको अतिसामान्यीकरणको कारणले पनि भएका छन् ।

४.३ पुरुषसङ्गतिगत त्रुटिहरू

पुरुषले व्यक्तिलाई बुझाउँछ । यो सर्वनाम र क्रियासँग सम्बद्ध कोटि हो । यसले वक्ता, स्रोता र अन्य व्यक्ति वा वस्तुलाई जनाउँछ (भट्टराई, २०६५ : ७१) । नेपाली भाषामा सर्वनाम र क्रियापदको पुरुषको अन्तरलाई स्पष्ट पार्दछन् । उद्देश्य भएको वाक्यमा उद्देश्य सर्वनाम भए सोही अनुसारको सङ्गति मिलाउनु पर्दछ । नेपाली भाषामा तीन पुरुष छन् : प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष । त्यसै गरी लिम्बूभाषामा पनि पुरुषका तीन प्रकार रहेका छन् । प्रथम पुरुषलाई तुम्मना, द्वितीय पुरुषलाई लुम्मना र तृतीय पुरुषलाई वेमना भनिन्छ (चेमजोङ, २०६० : ३८) । वाक्यको उद्देश्यमा रहेका कर्ता वा कर्ममा जुन पुरुषको सर्वनाम हुन्छ, त्यही अनुसारको क्रिया प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

जस्तै :

तालिका सं. ९

नेपाली भाषाका शुद्ध पुरुषसङ्गतिगत वाक्यहरू

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
प्रथम	म भात खान्छु । डाकूद्वारा म लुटिएँ ।	हामी भात खान्छौँ । डाकूद्वारा हामी लुटियौँ ।
द्वितीय	तँ भात खान्छस् । तिमि भात खान्छौ । तपाईँ भात खानुहुन्छ ।	तिमीहरू भात खान्छौ । तपाईँहरू भात खानुहुन्छ ।
तृतीय	ऊ भात खान्छ । यो भात खान्छ । त्यो भात खान्छ ।	उनीहरू भात खान्छन् । यिनीहरू भात खान्छन् । तिनीहरू भात खान्छन् ।

स्रोत : लामिछाने र सुब्बा (२०५७ : ७३)

माथिका नेपाली भाषाका कर्ता वा कर्मको रूपमा आएका सर्वनाम र नामहरूको तीनै पुरुषका वाक्यहरूमा पुरुषसङ्गति निर्वाह गरिएको छ । यदि नेपाली वाक्य रचनामा पुरुषसङ्गति मिलेन भने वाक्य निरर्थक हुने सम्भावना हुनाका साथै हास्यास्पद अभिव्यक्ति बन्न पुग्दछ ।

४.३.१ पुरुषसङ्गतिगत त्रुटिहरूको पहिचान

लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिक्ता पुरुषसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको पहिचान गर्न विभिन्न विद्यालयमा कक्षा ८ मा अध्ययनरत ५६ जना लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई नमुनाको रूपमा छनोट गरी उनीहरूलाई विभिन्न सन्दर्भ दिई एकअर्कामा संवाद गराइयो र अन्त्यमा दशैँ पर्व शीर्षकमा संवाद रचना गर्न दिइयो । उक्त संवाद रचनाबाट प्राप्त पुरुषसङ्गतिगत त्रुटिहरू निम्न थिए :

तालिका सं. १०

लिम्बूभाषीका त्रुटियुक्त वाक्यहरू

लिम्बूभाषीका त्रुटियुक्त वाक्यहरू	शुद्ध वाक्य
म आयो ।	म आएँ ।
म भात खान्छु ।	म भात खान्छु ।
हामी खेल खेल्यो ।	हामीले खेल खेल्यौ ।
हामी बजार जान्छु ।	हामी बजार जान्छौं ।
तिमी घर जान्छु ।	तिमी घर जान्छौं ।

स्रोत : परीक्षाको नतिजा

प्रथम र द्वितीय पुरुषका वाक्यहरूमा पुरुषसङ्गतिका त्रुटिहरू प्रशस्त भेटिए पनि तृतीय पुरुषमा त्रुटि भएको पाइएन । लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाका तृतीय पुरुषका सर्वनाम शब्दहरू तिनी, उनी यिनी, ती, यी, सर्वनामहरू अत्यन्त न्यूनमात्र प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसको बदलामा त्योहरू, योहरू जस्ता अप्रचलित नयाँ सर्वनाम शब्दहरू प्रयोग भएको पाइयो ।

जस्तै : त्योहरू गयो । (तिनीहरू घर गए ।)

योहरू बजार जान्छु । (यिनीहरू बजार जान्छन् ।)

तिनेरु आयो । (ती आए ।)

यिनेरु गयो । (यी गए ।)

उँदेरु भोलि आउँछु । (उनीहरू भोलि आउँछन्) आदि ।

माथिका पुरुषसङ्गतिका त्रुटिहरूलाई तलको तालिकाको आधारमा देखाइएको छ :

तालिका सं. ११

पुरुषसङ्गतिगत विवरण

क्र.सं.	विवरण	छनोट विद्यार्थी सङ्ख्या	त्रुटि गर्ने विद्यार्थी		त्रुटि नगर्ने विद्यार्थी	
			सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	प्रथम पुरुष	५६	४०	७२	१६	२८
२	द्वितीय पुरुष	५६	३८	७८	१८	२२
३	तृतीय पुरुष	५६	२०	३६	३६	६४

स्रोत : स्थलगत अध्ययन

माथिको तालिका अनुसार त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरू प्रथम पुरुषमा ७२ प्रतिशत, द्वितीय पुरुषमा ७८ प्रतिशत र तृतीय पुरुषमा ३६ प्रतिशत विद्यार्थीहरूले त्रुटि गरेका छन् । त्रुटि नगर्ने विद्यार्थी भन्दा त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरू अत्यधिक भएकाले भाषाशिक्षण र सिकाइको सन्दर्भमा गम्भीर चुनौती हो । स्तरीय नेपाली शिक्षण सिकाइका निमित्त ती त्रुटिहरूको प्रवृत्ति र कारणहरूको पहिचान गरी उपयुक्त शिक्षण विधि र सामग्रीको छनोट गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.२ पुरुषसङ्गतिगत त्रुटिका कारणहरू

क) नेपाली र लिम्बू भाषाको पुरुषसङ्गतिको नियममा भिन्नता :

नेपाली भाषामा तीन पुरुष हुन्छन् । प्रायः ती पुरुषहरू वाक्यको सन्दर्भमा कर्ता र कर्म भई तिनैको आधारमा क्रियापदको सङ्गति मिलाइन्छ । सङ्गति मिलाउँदा क्रियापदमा विभिन्न प्रत्ययहरू जोडिने गरिन्छ । लिम्बू भाषामा पनि तीनवटै पुरुष हुन्छन्, तुम्मना (प्रथम पुरुष), लुम्मना (द्वितीय पुरुष) र वेमना (तृतीयपुरुष) यसमा पनि सर्वनाम र नाम शब्दहरूले नै वाक्यको सन्दर्भमा कर्ता र कर्मको रूपमा पुरुषको भूमिका निर्वाह गर्दछन् तर लिम्बू भाषामा प्रत्यय नभई 'के' , 'मे' जस्ता उपसर्गहरू क्रियापदमा जोडिन्छन् । यस भाषामा द्वितीय पुरुष सर्वनाम शब्द खेने, (हेने) मात्र हुन्छ । नेपालीमा जस्तो तँ, तिमी, तपाईं, हजुर, आफू जस्ता फरक शब्दहरू हुँदैनन् । यसका लागि तलका केही उदाहरण हेरौं :

तालिका सं. १२
लिम्बू र नेपाली भाषाको तुलना

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
आङ्गा हिम्मो पेका ।	म घर जान्छु ।
आनि हिम्मो पेगि गे ।	हामी घर जान्छौं ।
खेने (हेने) हिम्मो केबेक ।	तँ घर जान्छस् ।
खेने (हेने) हिम्मो केबेक ।	तिमी घर जान्छौं
खेने (हेने) हिम्मो केबेक ।	तपाईं घर जानुहुन्छ ।
खेने (हेने) हिम्मो केबेक ।	हजुर घर गइबक्सन्छ ।
हुने हिम्मो पेक ।	ऊ घर जान्छ ।
खेन हिम्मो पेक ।	त्यो घर जान्छ ।
कन हिम्मो पेक ।	यो घर जान्छ ।
खुन्छि हिम्मो मेबेक ।	उनीहरू घर जान्छन् ।
कन्हा हिम्मो मेबेक ।	यी घर जान्छन् ।

स्रोत: स्थानीय लिम्बूभाषी वक्ता र विद्यार्थी

ख) लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाकै अन्य वाक्य संरचनाको गलत सामान्यीकरणको कारणले पनि पुरुषसङ्गतिमा त्रुटि गरेको पाइन्छ । जस्तै: राम जान्छ, ऊ जान्छ जस्ता वाक्यहरूको निर्माण गरेको पाइन्छ ।

४.४ आदरसङ्गतिगत त्रुटिहरू

नाम, सर्वनाम र क्रियापदले सङ्केत गर्ने व्यक्तिको सामाजिक इज्जत र प्रतिष्ठा व्यक्त गर्ने शब्द तथा पदको सङ्गतिलाई आदरार्थी भनिन्छ । समाजको मर्यादा अनुसार वाक्यमा आदरको व्यवहार गरिन्छ । नेपालीमा विभिन्न तहका मानिसहरूलाई गर्ने आदरको क्रम छ । जसअनुसार चार प्रकारका आदरहरू रहेका छन् (बराल र एटम, २०६५:१२८) । लिम्बू भाषामा अन्य भाषामा जस्तो आदरका तहको व्यवस्था छैन । आदर द्वितीय र तृतीय पुरुषमा हुने गर्दछ । लिम्बूभाषामा तँ, तिमी, तपाईं, हजुर र मौसुफ आदिलाई एउटै शब्द खेने सर्वनामले बुझाउँछ (माबो पदम, २०६७ : ५१) ।

नेपाली भाषामा द्वितीय तथा तृतीय पुरुषका सर्वनाम र क्रियापदले आदरार्थी प्रयोगका विभिन्न तहलाई प्रकट गर्दछ । कुनैपनि वाक्यको उद्देश्य खण्डमा प्रयुक्त सर्वनामहरू अनुकूल आदरार्थी जनाउने क्रियापदहरूको प्रयोग गर्नुपर्दछ । अन्यथा आदरसङ्गतिगत त्रुटि हुन जान्छ । यसले भाषाका बोध र अभिव्यक्ति क्षमतामा नकारात्मक असर पर्न जान्छ । कतिपय सन्दर्भमा यस्ता त्रुटिहरू आपत्तिजनक र हास्यास्पद हुने गर्दछन् । यस्ता त्रुटिहरू प्रायः दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिक्नेहरूबाट भएको पाइन्छ । यस अध्ययनमा लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

४.४.१ आदरसङ्गतिका त्रुटिहरूको पहिचान

लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिक्ता आदरार्थी प्रयोगमा गर्ने त्रुटिहरूको पहिचान गर्न विभिन्न विद्यालयमा कक्षा ८ मा अध्ययनरत लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई नमूनाको रूपमा छनौट गरियो । ती नमूनाको रूपमा छनौट गरिएका विद्यार्थीहरूलाई समयको महत्त्व शीर्षकमा निबन्ध रचना गर्न लगाइयो र ती परीक्षार्थीका उत्तर परीक्षणबाट प्राप्त सामग्रीका आधारमा उनीहरूले गर्ने गरेका आदरसङ्गति सम्बन्धी त्रुटिहरूको यहाँ वर्णन र विश्लेषण गरिएको छ । जसमा विद्यार्थीहरूले गरेका केही आदरगत त्रुटिहरूको विवरण निम्नानुसार पाइएको छ :

त्रुटियुक्त प्रयोगहरू

तँ घर गयो ।
तँ घर जान्छौ ।
तपाईं घर गयो ।
तपाईं घर जान्छौ ।
बाबु घर आयो ।
राजाले भात खायो ।
आमा भात पकाउँछ ।
भाइ आउनुभयो ।
कुकुर आउनुभयो ।
मोटर जानुभयो ।
सर आयो ।

त्रुटिरहित वाक्यहरू

तँ घर गइस् ।
तँ घर जान्छस् ।
तिमी घर जान्छौ ।
तपाईं घर जानुहुन्छ ।
बाबु घर आउनुभयो ।
सरकारले भुजा ज्यूनार गरिबक्स्यो ।
आमा भात पकाउनुहुन्छ ।
भाइ आयो ।
कुकुर आयो ।
मोटर गयो ।
सर आउनुभयो ।

चोरले चोर्नुभयो ।

चोरले चोच्यो ।

आमा, भात खान आऊ ।

आमा, भात खान आउनुहोस् ।

भाइ लुटिनुभएछ ।

भाइ लुटिएछ ।

स्रोत : परीक्षाको नतिजा

यी माथिका त्रुटिहरू विद्यार्थीका वस्तुगत र विषयगत दुवै प्रश्नावलीका उत्तरपरीक्षणबाट प्राप्त त्रुटिका उदाहरण हुन् । त्यसै गरी छनोट गरिएका विद्यार्थीहरूलाई दिएका वस्तुगत प्रश्नावलीको उत्तरपरीक्षण गर्दा उनीहरूले लिङ्गगत सङ्गतिमा गरेका त्रुटिहरूलाई तथ्याङ्कीय आधारमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

तालिका सं. १३

आदरसङ्गतिगत विवरण

क्र.सं.	विवरण	छनोट सङ्ख्या	त्रुटि गर्ने विद्यार्थी		त्रुटि नगर्ने विद्यार्थी	
			सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	समग्र लिङ्गगत त्रुटि	५६	३२	५७	२४	४३

स्रोत : स्थलगत अध्ययन

माथिको तालिकाको तथ्याङ्कलाई हेर्दा ५७ प्रतिशत अर्थात् ५६ जनामा ३२ जनाले आदरसङ्गतिमा त्रुटि गरेको पाइन्छ भने ४३ जनाले शुद्ध बोल्न र लेख्न सकेको देखिन्छ ।

४.२.२ आदरसङ्गतिका त्रुटिका कारणहरू

क) नेपाली र लिम्बू भाषाको आदरार्थी परम्पराको भिन्नता :

नेपाली भाषाका वाक्यमा आउने कर्ता र कर्म जनाउने सर्वनाम र नाम शब्दहरूको आदर अनुसारको क्रियापदमा सङ्गति हुनु अनिवार्य हुन्छ । विशेषतः यो द्वितीय र तृतीय पुरुषमा लागू हुन्छ । यसको अतिरिक्त कतिपय सन्दर्भमा मानवेतर नाम र अप्राणीवाचक नाममा समेत आदरसङ्गति मिलाइएको हुन्छ, जस्तै : सुर्य उदाए, चन्द्रमा अस्ताए, गाईले घाँस खाइन् आदि । मूलतः नेपाली आदरार्थी चार तहमा रहेको पाइन्छ । जस्तै :

१. अनादर - तँ घर जान्छस् । त्यो घर जान्छ । यो घर जान्छस् । ऊ विद्यालय जान्छ ।

२. सामान्य आदर - तिमी घर जान्छौ । भाञ्जा घर जान्छन् । उनी घर जान्छन् । यिनी घर जान्छन् ।

३. उच्च आदर - तपाईं घर जानुहुन्छ । उहाँ घर जानुहुन्छ । दाई घर जानुहुन्छ ।

४. उच्चतम् आदर - सरकार सवारी होइबक्सन्छ । हजुर गइबक्सन्छ ।

लिम्बू भाषामा आदरका तह नरहेको र खेने, हेने (सर्वनामले) तँ, तिमी, तपाईं, हजुर आदि सबै तहको काम गर्ने भएजस्तै आदरका तह पनि छुट्याउनु नपर्ने र कर्ता अनुसार क्रियापदमा समेत फरक नपर्ने भएकाले दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिक्ने लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले धेरैजसो त्रुटि गर्ने गरेको पाइन्छ :

लिम्बू वाक्य

खेने हिम्मो केवेई ।

खेने हिम्मो केवेई ।

खेने हिम्मो केवेई ।

खेने हिम्मो केवेई ।

हेने हिम्मो पे ।

हेने हिम्मो पे ।

हेने हिम्मो पे ।

कन् हिम्मो पे ।

कन् हिम्मो पे ।

आन्सा हिम्मो पे ।

नेपाली वाक्य

तँ घर गइस् । (अनादर)

तिमी घर गयौ । (मध्यम आदर)

तपाईं घर जानुभयो । (उच्च आदर)

हजुर घर गइबक्स्यो । (उच्चतम् आदर)

ऊ घर गयो । (अनादर)

उहाँ घर जानुभयो । (उच्च आदर)

उनी घर गए । (मध्यम आदर)

यो घर गयो । (अनादर)

यिनी घर गए । (मध्यम आदर)

भाइ घर गयो । (अनादर)

(स्रोत : सम्बन्धित क्षेत्रका बुढापाका, शिक्षक र विद्यार्थीबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा)

यसरी लिम्बूभाषामा आदरार्थीको भाषिक प्रयोग नै नहुने हुनाले लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरू अन्यौल भई नेपाली भाषाको आदरसङ्गतिमा गल्ती गर्न पुग्दछन् ।

अध्याय : पाँच

निष्कर्ष तथा सुभावहरू

भाषा र मानव बीचको सम्बन्ध अत्यन्त महत्त्वपूर्ण रहेको छ । भाषा मानवीय इच्छा, आकांक्षा, विचार आदि विनिमयको साधन हो । यसले मानव-मानव बीचको सञ्चारको माध्यमको भूमिका निर्वाह गर्दछ । मानव मस्तिष्कको विशेषता नै जिज्ञासु र विद्रोही रहेको छ । उक्त विशेषतालाई परिपूर्ति गर्न माध्यमको आवश्यकता पर्दछ, त्यो माध्यम भाषा हो ।

भाषा शिक्षणमा मानवीय भाषा सिकाइ प्रक्रियाको अध्ययनको ज्यादै ठूलो महत्त्व रहेको छ । मानिसले भाषा कसरी सिक्छ अर्थात् भाषा कसरी सिक्छिन् ? यस बारेको यथेष्ट जानकारी विना भाषा शिक्षण प्रभावकारी हुन सक्तैन । भाषा मानिसले पैतृक रूपमा नभई समाजबाट आर्जन गर्ने वस्तु हो । आर्जनका निमित्त प्रयत्न र परिश्रमको आवश्यकता पर्दछ । प्रयत्न र परिश्रमको दौरानमा अनेकौं बाधा-अबरोध, गल्ती कमजोरीहरू हुनु स्वाभाविकै हो । यसरी भाषा सिकाइको क्रममा पनि मानिसले अनेकौं भुलहरू गर्ने गर्दछ, र आफूलाई सचेत बनाउँदै भाषा सिक्दछ, भन्नुको तात्पर्य मानिसले प्रयत्न र भूलको प्रक्रियाबाट भाषा सिक्दछ ।

नेपाल एक बहुभाषिक राष्ट्र हो । देशको ठूलो जनसङ्ख्याले नेपाली भाषा बाहेकका भाषाहरू मातृभाषाका रूपमा बोल्छन् । तर नेपालको राष्ट्रभाषा नेपाली हो र यसले शिक्षा र सरकारी भाषाको मान्यता पनि प्राप्त गरेको छ । साथै नेपालमा यस भाषाले माध्यम भाषाको समेत भूमिका निर्वाह गरेको छ । यस सन्दर्भमा स्तरीय नेपाली भाषा सिक्नु र सिकाउनुपर्ने बाध्यकारी परिस्थिति विद्यमान छ । यसका लागि नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्ने विद्यार्थीहरूको विषयमा गहन अध्ययन हुन आवश्यक छ । राष्ट्रको कूल जनसङ्ख्याको ठूलो हिस्साले नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्किरहेका छन् । यस्तो परिस्थितिमा उपयुक्त शिक्षण विधि, सामग्री र वातावरणको आवश्यकता पर्दछ । यसका निमित्त पनि विभिन्न मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिक्ता गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण गरी वाञ्छित उपाय अवलम्बन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

५.१ निष्कर्षहरू

जुनसुकै अध्ययन निष्कर्षमा पुग्न जरुरी हुन्छ । निष्कर्षमा नपुगेको अध्ययनको कुनै महत्त्व र अर्थ रहन्न । यस कक्षा आठमा अध्ययनरत लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली सिक्ता पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण शीर्षक अध्ययनमा पनि सम्बन्धित सिकारुहरूले सम्बन्धित क्षेत्रमा गर्ने त्रुटिहरूको पहिचान, व्याख्या र विश्लेषण गरी निश्चित निष्कर्षमा पुगिएको छ । उक्त निष्कर्षहरूलाई बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

क) भोट-बर्मेली परिवारको लिम्बू भाषामा चार प्रकारको लिङ्गभेद जनाउने फरक-फरक नाम शब्दहरू छन् र वाक्य रचनामा लिङ्गानुसारकै क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ । तर लिम्बू भाषामा ४ प्रकारका लिङ्ग हुनाका साथै प्रत्येक लिङ्गानुसारका नाम शब्दहरू पनि छन् तर ती वाक्य रचनामा प्रयोग हुँदा क्रियापदमा कुनै प्रभाव पर्दैन, एउटा क्रियापदले सबै लिङ्गीकर्ता वा कर्मलाई समेट्न सक्दछ । लिम्बू भाषाका कर्ता वा कर्मको रूपमा प्रयोग हुने नाम शब्दको लिङ्गले वाक्यमा लिङ्ग निर्धारण गर्दछ । यसरी स्रोतभाषा र लक्ष्यभाषाको लिङ्गव्यवस्थाको भिन्नताले गर्दा नै लिङ्ग सङ्गतिमा बढी त्रुटिहरू हुन गएको हो ।

ख) नेपाली भाषामा एकवचन र बहुवचन गरी दुईमात्र वचन हुने (कर्ता वा कर्ममा) वचन अनुसारकै क्रियापदको सङ्गति मिल्नुपर्ने नियम छ तर लिम्बू भाषामा एकवचन, द्विवचन र बहुवचन गरी तीन प्रकारका वचनहरू रहेको पाइयो । नेपाली एकवचनलाई बहुवचन बनाउँदा नाम शब्दमा 'हरू' प्रत्यय जोडिन्छ । प्रथम पुरुषको 'म' र 'हामी' बाहेक अन्य सबै तिर्यक हुने अनि क्रियापदहरूमा 'ए', 'छन्' जस्ता प्रत्यय लाग्दछ तर लिम्बू भाषामा द्विवचन र बहुवचनमा 'सि' र 'हा' प्रत्यय लाग्दछ त्यही अनुरूप क्रियापदमा 'के' 'मे' जस्ता उपसर्गहरू लागि बहुवचन जनाइन्छ । यसरी दुई भाषाको वचन सङ्गतिका नियमहरू विल्कुल असमान रहेकाले लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले वचन सङ्गतिमा बढी त्रुटिहरू गरेका हुन् ।

ग) पुरुष सङ्गतिमा त्रुटि हुनको मुख्य कारण दुई भाषा बीचको वाक्य संरचनामा हुने असमान प्रकृति नै हो । नेपाली द्वितीय पुरुषका सर्वनामहरू तँ, तिमी, तपाईं, हजुर आदि रहेका छन् तर लिम्बू भाषामा एउटा मात्र खेने(हेने) सर्वनाम प्रयोग गरिन्छ । लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीले आफ्नो विचारको बिम्ब मातृभाषामा नै तयार गरी नेपालीमा अनुवाद गरी अभिव्यक्त गर्ने र नेपाली भाषालाई लिम्बू भाषामा अनुवाद गरी बोध गर्ने गर्दछन् । यो

अनुवादको प्रक्रियामा भाषाको पुरुषीय ढाँचाको अन्तरले समस्या सिर्जना गर्दछ र गलत उल्था भई पुरुष सङ्गतिमा त्रुटि हुन गएको हो ।

घ) नेपाली भाषामा आदरका चार तह रहेका छन् सोही तह अनुरूपका क्रियापदहरू वाक्यमा प्रयोग हुन्छन् । तर लिम्बू भाषामा आदरको एउटै मात्र तह रहेको छ । एउटै आदरले नेपाली सम्पूर्ण आदरका तहहरूलाई सम्बोधन गरिन्छ । नेपाली भाषा सिक्ने लिम्बू मातृभाषीहरूले आफ्नो मातृभाषाको आदर व्यवस्था अनुसार नै नेपाली बोल्न वा लेख्न खोज्छन् । अर्कोतर्फ नेपाली आदरका विभिन्न तहहरूको प्रसङ्गानुकूल प्रयोगको द्विविधाले गर्दा आदरसङ्गतिमा त्रुटिहरू हुन गएका हुन् ।

स्तरीय नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा होस् वा सिक्ता सिकारु कुन भाषिक पृष्ठभूमिबाट आएको हो सो बारे जानकारी हुन आवश्यक हुन्छ । यस अध्ययनमा लिम्बू मातृभाषा भएका विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिक्ता गर्ने पदसङ्गतिगत त्रुटिहरूको विषयमा अध्ययन गरियो । यसबाट के कुरा थाहा भयो भने भारोपेली भाषा र भोट-बर्मेली भाषाका आ-आफ्नै भाषिक विशेषताका प्रभावका कारण नै त्रुटिका प्रमुख कारण रहेको पाइयो ।

५.२ सुझावहरू

सिकाइ आफैमा जटिल प्रक्रिया हो । यसमध्ये पनि भाषा सिकाइ अझ संवेदनशील छ । नेपाल एक बहुभाषी देश हो । यस्तो सामाजिक परिवेशमा भाषा सिकाइ भन्नु जटिल हुन्छ । पहिलो भाषाले दोस्रो भाषा सिकाइमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । नेपाली भाषालाई पहिलो भाषाका रूपमा सिक्ने विद्यार्थीहरूले नै शुद्ध भाषिक प्रयोग गर्न सक्दैनन् । अतः दोस्रो भाषा सिक्ने सिकारुले कथ्य र लेख्य भाषाको दुवै रूपमा त्रुटि गर्नु स्वाभाविक ठानिन्छ । भाषा सिकाइ पूर्ण बनाउनका लागि मातृभाषा नेपाली नभएका विद्यार्थीहरूलाई त्रुटिका सम्भावित क्षेत्रहरू औँल्याई शुद्ध नेपाली भाषा सिकाइमा सहयोग गर्नुपर्दछ ।

लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्ता पदसङ्गतिमा गर्ने गरेका अधिकांश त्रुटिहरू मातृभाषा र अन्य विभिन्न व्यवधानबाट उत्पन्न भएको पाइएको छ । यस अध्ययनको अध्याय चारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको पदसङ्गतिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । अब ती समस्याहरूको निराकरण गर्न के, कसरी, कस्ता उपायहरू अवलम्बन

गरिनुपर्दछ, सो सम्बन्धमा उल्लेख गर्नु आवश्यक भएकाले समस्या निराकरणार्थ निम्नानुसारका बुँदाहरूमा सुभावहरू प्रस्तुत गरिएका छन् :

- क) वर्तमान पाठ्यक्रममा पदसङ्गतिको ज्ञान र अभ्यासको अत्यन्त न्यून अवस्थिति रहेकाले धेरै त्रुटि विद्यार्थीबाट भएको हो । यसर्थ पदसङ्गतिलाई पाठ्यक्रममा महत्त्वका साथ समावेश गरिनु आवश्यक छ ।
- ख) शिक्षकले स्रोतभाषा र लक्ष्य भाषाबीचको अन्तरमा स्पष्ट भई शिक्षण गर्नु प्रभावकारी देखिन्छ ।
- ग) विद्यालयहरूमा हाल तालिम नपाएका भाषा शिक्षकहरूको बाहुल्य छ । उनीहरूले उपयुक्त ढङ्गले भाषाशिक्षण गर्न सक्दैनन्, यसर्थ तालिम प्राप्त शिक्षकको व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।
- घ) विषयगत शिक्षकको अभावमा अन्तर विषयका शिक्षकले शिक्षण गर्दा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा त्रुटि हुने सम्भावना हुनाले विषयगत शिक्षकको चयनमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।
- ङ) तालिम प्राप्त शिक्षक पाउन गाह्रो हुनु र पाएपनि तालिमको अप्रभावकारीताले सुधारात्मक शिक्षण सिकाइ नदेखिएकोले भाषिक सीप सिकाउने भन्दा विषयवस्तु मात्र रटाउने प्रचलन बढी देखिन्छ । यस्तो प्रकृतिले गर्दा भाषाको शुद्धताप्रति उचित ध्यान जान नसकिएको परिस्थितिमा सफल भाषा शिक्षणका लागि समय समयमा गोष्ठी तथा सेमिनारहरू सञ्चालन गरी शिक्षकलाई आपसी छलफल तथा विशेषज्ञको सल्लाहद्वारा समस्या समाधानमा उचित उपायको जानकारी गराउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।
- च) नेपाली भाषाप्रति उपेक्षित मानसिकताका कारण पनि नेपाली भाषाको प्रयोगमा त्रुटिहरूको सङ्ख्या थपेको छ । नेपाली भाषालाई जसरी बोले लेखे पनि हुन्छ भन्ने धारणालाई मानसपटलबाट हटाई नेपाली भाषाकै उत्थानको लागि भाषाप्रति सबैलाई मोह जगाउनु पर्ने देखिन्छ ।
- छ) दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा पहिलो तथा दोस्रोभाषाको बारेमा पनि ज्ञान भएको शिक्षकलाई भाषा शिक्षण गर्न लगाउने वातावरण उपलब्ध भएको खण्डमा

विद्यार्थीहरूले उत्पादनशील अभ्यासको मौका पाउन सक्दछन् जसबाट त्रुटि घटाउन सकिन्छ ।

ज) विद्यार्थीका त्रुटि निराकरणका लागि त्रुटिसँग सम्बन्धित बढी प्रश्नहरू दिने र विद्यार्थीहरूलाई नै बढी सक्रिय बनाई भाषाको लिखित प्रयोगमा प्रतिस्पर्धाको धारणा सिर्जना गरी शुद्ध भाषिक प्रयोगलाई पुरस्कृत गर्ने स्यावासी दिने जस्ता उत्साहित क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

झ) भाषा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप दोस्रो भाषी विद्यार्थी केन्द्रित हुनुपर्दछ ।

ञ) लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई सकेसम्म कक्षाकोठाभित्र र विद्यालय वरिपरि शुद्ध नेपाली भाषा प्रयोग गर्ने बानीको विकास गर्ने ।

ट) शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप भाषिक सीप (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ) हासिल हुने गरीको एकीकृत हुनुपर्दछ ।

ठ) दोस्रो मातृभाषी विद्यार्थीलाई नेपाली भाषा हुने विद्यार्थीसँग घुलमिल गराउनु पर्दछ ।

ड) लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले अधिकांश त्रुटिहरू क्रियापदमा गर्ने गरेको पाइएकाले यस्ता त्रुटिहरूको निराकरणका लागि शिक्षकले पदसङ्गतिसम्बन्धी प्रशस्त अभ्यास गराउनु पर्दछ ।

ढ) सीमित समय र निर्धारित पाठ्यपुस्तकहरूबाट मात्र विद्यार्थीहरूलाई भाषामा पोख्त बनाउन नसकिने भएकाले उनीहरूलाई विभिन्न किसिमका मौखिक तथा लिखित सहकार्यकलापहरू (वादविवाद, वक्तृताकला, निबन्धलेखन, कवितालेखन ...) मा सरिक गराउनु पर्दछ ।

ण) विद्यार्थीहरूमा भएका त्रुटिहरूको निराकरणका लागि बढी गृहकार्य दिने र विद्यार्थीहरूलाई नै बढी सक्रिय बनाई भाषाको लिखित प्रयोगमा प्रतिस्पर्धाको स्थिति सिर्जना गरी शुद्ध भाषिक प्रयोग गर्ने शिक्षार्थीहरूलाई अझ शुद्ध प्रयोगमा जोड दिन हौसला प्रदान गरी भाषा सिकाइमा उत्प्रेरित पार्ने खालका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

५.३ शैक्षणिक प्रयोजन

यस अनुसन्धान कार्यलाई निम्न क्षेत्रमा उपयोग गर्न सकिन्छ :

१. शिक्षकले दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिक्ने लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूलाई शिक्षण गर्दा सहयोगी हुने ठानिएको छ ।
२. नेपाली भाषाको सापेक्षतामा लिम्बूभाषाको व्याकरणात्मक व्यवस्थाको पहिचान गरी उपयोग गर्न चाहने अध्येताहरूका लागि उपलब्धिमूलक हुनेछ ।
३. लिम्बूभाषाको शुद्धरूप र विशेषता पहिचान गर्न प्रस्तुत शोधपत्र सहयोगी हुनेछ ।
४. लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिक्नु हुने गरेका त्रुटिहरूको पहिचान गरी निराकरणका उपायहरू अवलम्बन गर्न र भाषिक उपलब्धि हासिल गर्न समेत सहयोगी हुनेछ ।
५. लिम्बूभाषामा व्याकरण लेख्न प्रयास गर्नेहरूका लागि समेत सहयोगी हुनेछ ।
६. लिम्बू मातृभाषीहरूको लागि पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र अन्य सन्दर्भ सामग्री प्रकाशन गरी मातृभाषामा शिक्षा दिन समेत सहयोगी हुनेछ ।

५.४ थप अध्ययनको आवश्यकता

प्रस्तुत अध्ययनमा ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका साँघु, ढुङ्गेसाँघु र खाम्लुङ्ग गा.वि.स.का चारओटा सरकारी विद्यालयमा कक्षा ८ मा अध्ययनरत ५६ जना लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त सामग्रीका आधारमा निष्कर्ष दिइएको छ । अध्ययनको सीमाङ्कनका कारण सीमित विद्यार्थीबाट प्राप्त सीमित सामग्रीका आधारमा सीमित क्षेत्रमा अध्ययन गरिएकाले नेपाली भाषाको विभिन्न पक्षमा देखिने त्रुटिहरूलाई यसले समेट्न सकेको छैन । उनीहरूको अभिव्यक्तिका अन्य विविध पक्षसँग सम्बन्धित विभिन्न किसिमका त्रुटिहरू देखिँदा देखिँदै पनि यो अध्ययनमा तिनीहरूलाई समावेश नगराइकन लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा मात्र त्रुटिविश्लेषण गरिएको छ । त्यसैले सम्बन्धित क्षेत्रमा अन्य विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा मूलतः मातृभाषाको प्रभावको कारण नेपाली पदसङ्गतिमा अधिकांश त्रुटिहरू भएको देखिए तापनि भाषेत्तर पक्षले पनि सिकाइमा प्रभाव पार्ने हुनाले ती पक्षहरूको प्रभावबाट हुनसक्ने त्रुटिका बारेमा पनि थप अध्ययनको आवश्यकता अपरिहार्य देखिन्छ । नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्न लागेका कक्षा ८ का लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको अन्य विविध पक्षमा पनि प्रशस्त त्रुटिहरू गर्ने गरेको पाइएको छ । शोधको उद्देश्य प्रयोजन तथा सीमाका कारण सबै खाले त्रुटिहरूलाई यसमा समावेश गराइएको छैन । तसर्थ यस सम्बन्धमा अन्य विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६२), सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

काँइला, विरही (२०५९), लिम्बू भाषा र साहित्यको सङ्क्षिप्त परिचय, काठमाडौं, राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

गेलाल, सीता (२०६७), सुनसरेली थारू भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, इटहरी : जनता बहुमुखी क्याम्पस ।

चेमजोड, इमानसिंह (२००९), लिम्बू, नेपाली, अङ्ग्रेजी शब्दकोश, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

..... (२०५९), किरात मुन्धुम शिक्षा, ललितपुर : किरात याक्थुङ चुम्लुङ ।

.....(२०६०), किरात व्याकरण, ललितपुर : किराँत याक्थुङ चुम्लुङ ।

ढुङ्गाना, तुलसीप्रसाद (२०६७), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम, काठमाडौं : जुपिटर प्रकाशन टेकु ।

न्यौपाने, टङ्कप्रसाद (२०६१), भाषाविज्ञानको रूपरेखा, काठमाडौं: जय बुक डिपो ।

न्यौपाने, टङ्कप्रसाद र ध्रुवकुमार लिम्बू (२०६४), लिम्बू र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन, सुनसरी, विश्व याक्थुङ मुन्धुम समाज ।

न्यौपाने, टङ्कप्रसाद र दीपक न्यौपाने (२०६३), रूपविज्ञान, काठमाडौं : भुँडी पुराण प्रकाशन ।

ने.रा.प्र.प्र.(२०४०), नेपाली बृहत् शब्दकोश (प्रथम संस्करण), काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६७/०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि (तेस्रो सं.), काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।

भण्डारी, पारसमणि (२०६३), स्नातकोत्तर नेपाली शिक्षा शोधविवरण, काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

भण्डारी, पारसमणि (२०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन ।

भण्डारी, पारसमणि र शक्तिराज नेपाल (२०६७), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम,
काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

माबो, पदम(२०६७), प्रायोगिक लिम्बू व्याकरण, कतार : किरात याक्थुङ चुम्लुङ ।

पोखरेल, माधवप्रसाद (२०५०), नेपालका भाषामा लिम्बूभाषा, लिम्बू भाषा तथा सहित्य,
काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

लामिछाने, यादवप्रकाश(२०६६), सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं : विद्यार्थी
पुस्तक भण्डार ।

लिम्बू, प्रेमबहादुर (२०६१), कक्षा पाँचमा अध्ययनरत लिम्बूमातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय
नेपाली सिक्ता पदसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण, अप्रकाशित स्नातकोत्तर
शोधपत्र, कीर्तिपुर ।

सेर्मा, साम्जीरी (२०६७), उपयोगी किरात वर्णमाला, काठमाडौं : मभुवा प्रिण्टिङ्ग प्रेस,
बुद्धनगर ।

श्रेष्ठ, शिवकुमार (२०४२), लिम्बूवानको ऐतिहासिक अध्ययन, ललितपुर : किरात प्रकाशन
तथा अभिलेख केन्द्र ।

प्रश्नावली

परिशिष्ट क

विषयगत प्रश्नहरू

विद्यार्थीको नाम :

कक्षा : ८

विद्यालयको नाम:

रोल नं.

निर्देशन वाण चिन्ह (→) ले देखाएको ठाउँमा उत्तर लेख्नुहोस् ।

१. तलका पुलिङ्गी वाक्यलाई स्त्रीलिङ्गी बनाएर लेख्नुहोस् ।

क) भाइ आयो ।

→

ख) दाजु काममा जानुभएको छ ।

→

ग) भाइ आएको थियो ।

→

घ) भाइ खेल्दै थियो ।

→

ङ) भाइ पुस्तक पढ्दै न ।

→

च) भाइ उठेछ ।

→

छ) बुबा पुस्तक पढ्नुहुन्छ ।

→

२. तलका स्त्रीलिङ्गी वाक्यलाई पुलिङ्गी बनाएर लेख्नुहोस् ।

क) छात्रा मिहिनेत गरेर पढ्छिन् ।

→

ख) बहिनी विद्यालय जान्छे ।

→

ग) दिदी घर जानुभयो ।

→

घ) आमा बिहानै उठ्नुहुन्छ ।

→

ङ) बहिनी राम्री छे ।

→

च) सीता र ज्योतिले मिठाइ खाए ।

→

३. तलका बहुवचन वाक्यलाई एकवचनमा बदल्नुहोस् ।

क) भाइहरू आए ।

→

ख) ज्योतिका छोरीहरू छन् ।

→

ग) उनीहरू आए ।

→

घ) त्यसका आफन्तहरू हराए ।

→

ङ) साना केटीहरू रोए ।

→

४. तलका एकवचन वाक्यहरूलाई बहुवचनमा बदल्नुहोस् ।

क) ऊ बस्छ ।

→

ख) सानी केटी रोई ।

→

ग) रेनुले किताव हराइछे ।

→

घ) त्यसले पढेको छ ।

→

ड) सीता डढेलधुरामा बस्छे ।

→

च) रूपक सोभो छ ।

→

५. तलका वाक्यहरुलाई कोष्ठकमा बताए अनुसार परिवर्तन गर्नुहोस् ।

क) हामी पाठ पढ्छौं । (द्वितीय पुरुष)

→

ख) उनीहरू घर गएनछन् । (द्वितीय पुरुष)

→

ग) तिमीहरू कहाँ पढ्छौं । (तृतीय पुरुष)

→

घ) म घरमा बस्छु । (तृतीय पुरुष)

→

ड) ती बाटामा बस्छन् । (प्रथम पुरुष)

→

च) तँ गृहकार्य गर्दैनस् । (प्रथम पुरुष)

→

छ) उनीहरू घरमै बसेका छन् । (द्वितीय पुरुष)

→

ज) हामीले सर्प र बिच्छी मारेका छौं । (तृतीय पुरुष)

→

६. कोष्ठकमा बताए अनुसार तलका वाक्यहरू परिवर्तन गर्नुहोस् ।

क) तँ भात खान्छस् । (उच्चतम आदरार्थी)

→

ख) उहाँ घरमै बस्नुभयो । (निम्न आदरार्थी)

→

ग) त्यो ज्यादै हल्ला गर्छे । (मध्यम आदरार्थी)

→

घ) तिमी सबैलाई चिन्छौं । (उच्च आदरार्थी)

→

७. तलका खाली ठाउँमा आदरार्थी सुहाउँदो क्रियापद गर्नुहोस् ।

क) भान्जा हिजै ।

ख) हजुरले कसलाई ।

ग) त्यो त घरबाट ।

घ) बुबा घरमा ।

परिशिष्ट ख

स्वतन्त्र लेखन

१. मेरी बहिनी शीर्षकमा १५० शब्द नघटाई निबन्ध लेख्नुहोस् ।
२. छोरीलाई स्कूल पठाऔं शीर्षकमा १०० शब्द सम्मको अनुच्छेद लेख्नुहोस् ।
३. तपाईं दसैं पर्व कसरी मनाउनु हुन्छ ? आफ्नो -आफ्नो धारणा व्यक्त गर्नुहोस् ।
४. समयको महत्त्व शीर्षकमा निबन्ध लेख्नुहोस् ।

